

Χρήστος Καρδαράς – Μαρία Θεοδοσίου

Η ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΣΕΡΒΙΚΗΣ ΣΥΝΘΗΚΗΣ
ΤΟΥ 1913 ΑΠΟ ΤΗ ΒΕΝΙΖΕΛΙΚΗ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ

Εισαγωγή

Το παρόν άρθρο πραγματεύεται τη μυστική Ελληνοσερβική Συνθήκη, τη Στρατιωτική Σύμβαση της 19^{ης} Μαΐου/1^{ης} Ιουνίου 1913 και τις εξ αυτών απορρέουσες υποχρεώσεις της Ελλάδας, όπως τις ερμήνευσε και τις πρόβαλε στα δημοσιευμένα κείμενα (φυλλάδια ή βιβλία) η βενιζελική προπαγάνδα, κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου.¹ Επικεντρώνεται στην οργάνωση της συγκεκριμένης προπαγάνδας και κυρίως στον τρόπο με τον οποίο οι σχετικές εκδόσεις παρουσίασαν την ελληνοσερβική συνθήκη μετά την κήρυξη του πολέμου από την Αυστροουγγαρία εναντίον της Σερβίας στα τέλη Ιουλίου του 1914. Συγκεκριμένα, η παράταξη των Φιλελευθέρων και οι υποστηρικτές της έκριναν πως η Ελλάδα ήταν υποχρεωμένη να συνδράμει στρατιωτικά τη σύμμαχο χώρα. Επιπροσθέτως, θεωρούσαν αναγκαία την παρέμβαση στην παγκόσμια σύρραξη στο πλευρό της Entente, με στόχο την προάσπιση των εθνικών συμφερόντων. Το βασικό επιχείρημα της βενιζελικής παράταξης ήταν πως η ελληνοσερβική συμμαχία επέβαλλε στα δύο συμβαλλόμενα μέρη αμοιβαία στρατιωτική υποστήριξη σε περίπτωση πολέμου με τη Βουλγαρία ή άλλη τρίτη δύναμη. Ο Βενιζέλος εξέθεσε την άποψη αυτή στη βουλή και έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης, ωστόσο, ο βασιλιάς, ο υπουργός Εξωτερικών Γ. Στρέιτ, το Γενικό Επιτελείο και μέρος της αντιπολίτευσης είχαν αντίθετη άποψη και επέμεναν στη διατήρηση της ουδετερότητας.

Η βενιζελική προπαγάνδα

Η παγκόσμια σύρραξη και η ανάγκη επηρεασμού και χειραγώγησης της κοινής γνώμης έδωσαν μια άνευ προηγουμένου ώθηση στην προπαγάνδα, η οποία αξιοποιήθηκε από τις ηγεσίες όλων των εμπόλεμων

¹ Για τα υπόλοιπα θέματα στα οποία εστίασε αφενός η βενιζελική και αφ' ετέρου η αντιβενιζελική προπαγάνδα τη συγκεκριμένη περίοδο βλ. Μαρία Θεοδοσίου, «Η εκδοτική δραστηριότητα στην υπηρεσία του Εθνικού Διχασμού: Προπαγανδιστικά κείμενα της περιόδου 1915-1919» (διδ. διατρ., Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Ναύπλιο, 2022).

κρατών.² Εκ μέρους της Entente, η γαλλική προπαγάνδα διοχέτευε άφθονο υλικό στον ελληνικό Τύπο, ενώ χρησιμοποίησε και άλλα προπαγανδιστικά μέσα, όπως φυλλάδια, δημόσιες εκδηλώσεις, συνέδρια και κινηματογραφικές προβολές. Το ελληνικό κοινό επηρεάστηκε κυρίως από το προπαγανδιστικό υλικό που αφορούσε άμεσα την χώρα και όχι από εκείνο που σχετιζόταν με τις προσπάθειες των Συμμάχων ή τις φρικαλεότητες των Γερμανών στον πόλεμο. Χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί το ενδιαφέρον των Ελλήνων αναγνωστών για το φυλλάδιο του Λέοντα Μακκά, *Η Γαλλία και η Γερμανία ενόπιον του Ελληνισμού* (1915).³

Στην Ελλάδα, ο Ελευθέριος Βενιζέλος ήταν ο πρώτος πολιτικός που αντιλήφθηκε, αμέσως μετά την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων, τη χρησιμότητα του πανίσχυρου όπλου της προπαγάνδας για την προώθηση των ελληνικών θέσεων. Ωστόσο, κάθε δραστηριότητα ανεστάλη μετά το πέρας των πολέμων αυτών.⁴ Κατά το μεγαλύτερο μέρος της παγκόσμιας σύρραξης που ακολούθησε, οι ελληνικές πρεσβείες δεν διέθεταν επίσημα γραφεία Τύπου, καθώς ο Εθνικός Διχασμός δεν επέτρεψε την οργάνωση μιας δομημένης προπαγάνδας στο εξωτερικό.

Η πρώτη συντονισμένη πρωτοβουλία αναλήφθηκε από το Βενιζέλο λίγο πριν τη λήξη του πολέμου, την άνοιξη του 1918, με στόχο να επιτελέσει σημαντικό έργο όσον αφορά την υποστήριξη των φιλόδοξων εθνικών επιδιώξεών του. Η πρωτοβουλία αυτή κρίθηκε απαραίτητη λόγω της όψιμης εισόδου της χώρας στον πόλεμο και της πολιτικής της ευμενούς ουδετερότητας που εφάρμοσε προς τη Γερμανία ο βασιλιάς Κωνσταντίνος, η οποία είχε προκαλέσει τη δυσαρέσκεια της Entente. Έπρεπε να αποδείξει ότι η συμμετοχή της Ελλάδας υπήρξε

² Troy Paddock (εκδ.), "Introduction," στο *Propaganda and the First World War* (Λέιντεν–Βοστώνη: Brill Publishers, 2014), 8-17.

³ Jean-Claude Montant, "Aspects de la propagande française en Grèce pendant la Première Guerre mondiale," στο *La France et la Grèce dans la Grande Guerre*, Πρακτικά Συνεδρίου (Θεσσαλονίκη: Νοέμβριος 1989), 1992, 78.

⁴ Έλλη Λεμονίδου, «Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η θεμελίωση της ελληνικής προπαγάνδας στο εξωτερικό: 1912-1918», στο *Πεπραγμένα Ι' Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου*, τ. Γ2: Νεοελληνική περίοδος (Χανιά: Φιλολογικός Σύλλογος «Ο Χρυσόστομος», 2011), 135-137.

σημαντική στο Μακεδονικό Μέτωπο κατά τον τελευταίο χρόνο του πολέμου και ότι η χώρα μπορούσε να καλύψει το κενό στην Ανατολική Μεσόγειο από την πτώση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της Βουλγαρίας, με την προβολή της ναυτικής της παράδοσης, της δυναμικότητας του έθνους και του καθαρά ελληνικού χαρακτήρα των διεκδικούμενων περιοχών.⁵

Όσον αφορά την προπαγάνδα που ασκήθηκε στο πλαίσιο του Εθνικού Διχασμού, αξίζει να σημειωθεί ότι δόθηκε ιδιαίτερη βαρύτητα στην προβολή των θέσεων των δύο αντίπαλων παρατάξεων, της βενιζελικής και της αντιβενιζελικής. Συγκεκριμένα, ο Βενιζέλος συνεργάστηκε με τις γαλλικές αρχές, αλλά επίσης οργάνωσε αποστολές για τον επηρεασμό της κοινής γνώμης στη Γαλλία, Αγγλία, Ιταλία, Ελβετία, στις Η.Π.Α. καθώς και στους Έλληνες της Διασποράς.⁶ Η αξία που απέδιδε ο Έλληνας πολιτικός στην προπαγάνδα και στις δημόσιες σχέσεις αποδεικνύεται και από το γεγονός ότι διέθετε χρόνο για να παρέχει πληροφορίες για την προσωπική του ζωή στους βιογράφους του.⁷ Η προώθηση της πολιτικής του και ο επηρεασμός της κοινής γνώμης τόσο στο εσωτερικό της χώρας όσο και στο εξωτερικό επιτεύχθηκε μέσω του Τύπου, των διαλέξεων και της συγγραφικής παραγωγής στην οποία επιδόθηκαν Έλληνες και ξένοι νομικοί, δημοσιογράφοι, συγγραφείς, πολεμικοί ανταποκριτές, κομματικοί παράγοντες,

⁵ Dimitris Kitsikis, *Propagande et pressions en politique internationale. La Grèce et ses revendications à la Conference de la Paix (1919-1920)* (Παρίσι: Presses Universitaires de France, 1963), 81-82, 483-484.

⁶ Montant, "Aspects de la propaganda," 66-67.

⁷ Μόνο κατά την εξαετία 1915-21 δημοσιεύθηκαν τέσσερις βιογραφίες του Βενιζέλου στη Βρετανία, περισσότερες από όσες αφορούσαν οποιονδήποτε άλλο Έλληνα ή Βαλκάνιο πολιτικό άνδρα του 19^{ου} ή του 20^{ου} αιώνα. Συγγραφείς τους οι C. Kerofilas, Crawford Price, Vincent J. Seligman και S. B. Chester. Μεγάλη επίδραση άσκησε στο βρετανικό κοινό και το μυθιστόρημα *The Thirty-nine Steps* του πολιτικού και συγγραφέα John Buchan, το οποίο μέσα στους τρεις τελευταίους μήνες του 1915 πούλησε 25.000 αντίτυπα. Στο έργο του ο Buchan παρουσίαζε τον ήρωα Κωνσταντίνο Καρολίδη, ενσάρκωση του Βενιζέλου, ο οποίος οραματίζεται τη διάσωση των Βαλκανίων και αποτελεί στόχο μιας γερμανικής συννομωσίας δολοφονίας. Slobodan G. Markovich, "Eleftherios Venizelos, British Public Opinion and the Climax of Anglo-Hellenism (1915-1920)," *Balkanica* 49 (2018): 148-149.

πολιτικοί και διπλωμάτες, καθώς και αξιωματούχοι που δραστηριοποιούνταν σε διάφορες υπηρεσίες της Entente στη χώρα.

Συνδεδεμένος με τη χρηματοδότηση της βενιζελικής προπαγάνδας υπήρξε ο Basil Zaharoff, μια αμφιλεγόμενη προσωπικότητα της διεθνούς σκηνής που γεννήθηκε από φτωχούς Έλληνες γονείς στα Μούγλα της Μικράς Ασίας. Ήταν ένας έμπορος όπλων που εξελίχθηκε σε ισχυρό παράγοντα της ευρωπαϊκής πολιτικής, καθώς διέθετε εξαιρετικό διπλωματικό ταλέντο (Rasputin της διεθνούς διπλωματίας) και διατηρούσε στενούς δεσμούς με σημαίνοντα πρόσωπα της εποχής, όπως τους Louis Barthou, Aristide Briand, Georges Clemenceau και τον David Lloyd George, πρωθυπουργό της Μεγάλης Βρετανίας από το 1916 έως το 1922. Ο Zaharoff οργάνωσε την εκστρατεία κατά της ελληνικής ουδετερότητας και υπέρ της εξόδου της χώρας στον πόλεμο, διαθέτοντας μεγάλα ποσά από την προσωπική του περιουσία για τη στήριξη της πολιτικής των Φιλελευθέρων και την αντιμετώπιση της προπαγάνδας του βαρόνου Schenck και των 3.000 πρακτόρων που υποστηρίζεται ότι διέθετε στην Αθήνα.⁸

Σημαντικό ρόλο στη βενιζελική εκδοτική προπαγανδιστική δραστηριότητα διαδραμάτισε η «Πατριωτική Ένωση», μια βενιζελική οργάνωση που ιδρύθηκε μετά την αποκατάσταση του Βενιζέλου στην εξουσία το 1917. Στα επιστολόχαρτά της αναγράφεται ως «Σκοπὸς τῆς Ἐνώσεως ἢ ἀδελφωσις τῶν Ἑλλήνων πρὸς ἐξυπηρέτησιν τῆς ἐμπολέμου Πατρίδος» και μολονότι, όπως προκύπτει από την έρευνά μας, ανέπτυξε πολύπλευρη δράση, οι πληροφορίες γι' αυτή παραμένουν και σήμερα ελάχιστες.⁹

⁸ Montant, ό.π., 71-72· Jean-Marie Moine, “Basile Zaharoff (1849-1936), le marchand de canons,” *Ethnologie française* 36, no. 1 (2006): 144· Guiles Davenport, *Zaharoff. High Priest of War* (Βοστώνη: Lothrop, Lee and Shepard Company, 1934), 169.

⁹ Μια σύντομη, σύγχρονη με τα γεγονότα, επαινετική αναφορά στην πρόσφατη τότε ίδρυση και στις πρωτοβουλίες της «Πατριωτικής Ένωσης» υπάρχει στην εβδομαδιαία εφημερίδα *Η Εσπερία*, που εκδιδόταν στο Λονδίνο (*Η Εσπερία*, έτος Γ', αριθ. 109, 1-2-1918, 67). Σε εργασία δημοσιευμένη το 2002 αναφέρεται ότι η εκτύπωση το 1919 στην Κοζάνη ενός προπαγανδιστικού φυλλαδίου του βενιζελικού Γενικού Διοικητή Δυτικής Μακεδονίας, Ιωάννη Ηλιάκη, με τίτλο *Οι Έλληνες και ο Χριστός*, επιδοτήθηκε από «κάποια “Πατριωτική Ένωση”». Τάσος Κωστόπουλος, «Ετερογλωσσία και αφομοιωτικοί σχεδιασμοί: η περίπτωση της ελληνικής Μακεδονίας μετά την απελευθέρωση (1912-1913)», *Τα Ιστορικά* 19, τεύχ. 36 (Ιούνιος 2002): 92-93 και σημ. 59.

Το τελεσίγραφο της Αυστροουγγαρίας στη Σερβία

Στα βενιζελικά κείμενα τονίζεται το παράλογο των απαιτήσεων της Αυστροουγγαρίας έναντι της Σερβίας με το τελεσίγραφο της 25^{ης} Ιουλίου του 1914. Υποστηρίζεται πως η δολοφονία του διαδόχου του αυστριακού θρόνου υπήρξε απλώς η αφορμή του Μεγάλου Πολέμου, τον οποίο η γερμανική επεκτατική πολιτική προετοίμαζε ουσιαστικά από το 1870, δηλαδή από την εποχή του γαλλοπρωσικού πολέμου.¹⁰

Σύμφωνα με τον Αμερικανό νομικό και πολιτικό James M. Beck, το έργο του οποίου μετέφρασε στα ελληνικά ο Κύπριος δημοσιογράφος Χρ. Χουρμούζιος, η παγκόσμια σύγκρουση που για τέσσερα χρόνια διέλυσε την ανθρωπότητα, προκλήθηκε από τη Γερμανία με τη συνενοχή της Αυστροουγγαρίας και οδήγησε σε ανεπανόρθωτες απώλειες και το θάνατο εκατομμυρίων. Στοχεύοντας στην κατάκτηση του κόσμου και την υποταγή των εθνών, οι Γερμανοί προετοίμαζαν επί σαράντα περίπου χρόνια την υλοποίηση των βλέψεών τους. Όταν θεώρησαν πως είχαν φτάσει στο απόγειο της δύναμής τους, αναζήτησαν ένα πρόσχημα προκειμένου να επιβουλευτούν την ελευθερία των άλλων λαών. Εκμεταλλεύτηκαν, λοιπόν, τη δολοφονία του αρχιδούκα Φραγκίσκου-Φερδινάνδου και της συζύγου του στο Σεράγεβο από έναν άνδρα σερβικής καταγωγής, που ήταν, ωστόσο, Αυστριακός υπήκοος.¹¹

Ο Φειδίας Θεοδοσιάδης, ο οποίος συστήνεται ως πρόεδρος της Ένωσης των Δημοκρατικών Ελλήνων του Παρισιού, σημειώνει πως αυτό δεν εμπόδισε τη Βιέννη να καταστήσει υπεύθυνη για την τραγωδία

¹⁰ Πατριωτική Ένωση (εκδ.), *Ιστορία της Ελλάδος από Φεβρουάριον 1915 μέχρι σήμερον, εις ολίγα λόγια (Οκτώβριος 1918)* (Αθήνα 1918), 4-5.

¹¹ Μεσολάβησε σχεδόν ένας μήνας από την ημέρα της δολοφονίας (28 Ιουνίου 1914) έως την επίδοση του αυστριακού τελεσιγράφου στη Σερβία. Στο ενδιάμεσο διάστημα δεν έγινε καμία νύξη για επικείμενη σύγκρουση, ενώ ο υπουργός Εξωτερικών της Αυστρίας, κόμης Berchtold, υποβάθμιζε τη βαρύτητα του γεγονότος. Μόλις την 21^η Ιουλίου ο Γερμανός υπουργός Εξωτερικών υπαινίχθηκε το ενδεχόμενο αυστριακής αντίδρασης. Η Βιέννη υποστήριξε ότι η δολοφονία υποκινήθηκε από τη σερβική κυβέρνηση ή από σερβικές πολιτικές οργανώσεις, αν και η Σερβία αποποιήθηκε οποιασδήποτε ευθύνης. James M. Beck, *Η Παγκόσμιος δίκη. Ποίος έχει την ευθύνη του παρόντος πολέμου; Μελέτη και συμπεράσματα διασήμου Αμερικανού νομομαθούς κατά μετάφρασιν Χρ. Σ. Χουρμούζιου* (Αθήνα: Τυπογραφείον Π. Α. Πετράκου, 1916), 13-15, 18.

την κυβέρνηση του Βελιγραδίου και να της θέσει σκληρούς όρους.¹² Ο Beck σημειώνει πως το «κτηνωδώς ωμό και παράλογο» τελεσίγραφο που απέστειλε, έδινε περιθώριο 48 ωρών στη Σερβία και 24^{ωv} ωρών στα ευρωπαϊκά κράτη να συσκεφθούν περί της ειρήνης. Η Γερμανία ενέκρινε από την πρώτη στιγμή το κείμενο, γεγονός που αποδεικνύει πως γνώριζε εκ των προτέρων το περιεχόμενό του.¹³ Παραπέμπει μάλιστα και σε έγγραφα της αγγλικής Λευκής Βίβλου, που αποδεικνύουν πως η Σερβία επέδειξε διαλλακτική και υποχωρητική στάση, αποδεχόμενη ένα κείμενο, το οποίο ακόμα και ο Γερμανός υπουργός των Εξωτερικών αναγνώρισε ως εν μέρει άδικο. Παράλληλα, η Αυστρία και η Γερμανία απέρριπταν κάθε διαπραγματευτική προσπάθεια των Δυνάμεων και επέμεναν σε πιεστικές προθεσμίες, προκειμένου να επισπεύσουν τον ήδη προαποφασισμένο πόλεμο. Τη στιγμή που το Βερολίνο κέρδιζε χρόνο μέσω παρελκυστικών διαπραγματεύσεων με τους Συμμάχους, η Αυστρία κινούνταν ήδη προς το Βελιγράδι. Η Γερμανία παρείχε πλήρη στήριξη στη σύμμαχό της και κατέφυγε διαρκώς σε προσχήματα και υπεκφυγές, καθώς δεν είχε καμία πρόθεση να υποστηρίξει την υπόθεση της ειρήνης. Οι συνεχείς ειλικρινείς μεσολαβητικές προσπάθειες της Entente προσέκρουαν σε διαδοχικές αρνήσεις, αλλά ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών Edward Grey τόνισε πως ενδεχόμενη συντριβή της Σερβίας θα επέσυρε συνέπειες. Παρ' όλες τις ζυμώσεις και τις πιέσεις, η Βιέννη δήλωνε πως ο πόλεμος ήταν δίκαιος και αναπόφευκτος, ενώ ο Κάιζερ άφηνε ανοικτό το ενδεχόμενο ακόμα και της κατάληψης γαλλικών εδαφών και αποικιών. Εκτός αυτού, εξέφραζε σε κάθε ευκαιρία τη δυσαρέσκειά του για τη στρατιωτική κινητοποίηση της Ρωσίας και απαίτησε την αποστράτευσή της εντός 12 ωρών. Η άρνηση της Πετρούπολης να συμμορφωθεί στις υποδείξεις του διευκόλυνε τη Γερμανία να επισπεύσει τον πόλεμο.¹⁴

¹² Fintias D. Théodossiadès, *Vérités Historiques: Les Grecs, Les Turcs, Les Bulgares, Constantin et Venizélos* (Παρίσι: Imprimerie C. A. Lembessis, 1918), 29-30.

¹³ Beck, *Η Παγκόσμιος δίκη*, 18-19.

¹⁴ *Ο.π.*, 27-43. «Ἡ Ἀγγλία, ἡ Γαλλία καὶ ἡ Ρωσία πάντοτε εἰργάσθησαν εἰλικρινῶς ὑπὲρ τῆς εἰρήνης, πρὸς τὸν σκοπὸν δὲ τοῦτον ὄχι μόνον παρέβλεψαν τὴν ἀρχικῶς ἐπίμεμπτον διαγωγὴν τῆς Αὐστρίας, ἀλλὰ καὶ ὑπέστησαν πᾶσαν λογικὴν παραχώρησιν ἐπὶ τῇ ἐλπίδι διατηρήσεως τῆς εἰρήνης». *Ο.π.*, 42-43.

Οι υποχρεώσεις της Ελλάδας έναντι της Σερβίας

Ο Λέων Μακκάς, άτυπος εκπρόσωπος των βενιζελικών στη γαλλική πρωτεύουσα και συγγραφέας πολλών προπαγανδιστικών έργων, υποστηρίζει πως η στάση της Ελλάδας κατά την έκρηξη του πολέμου ήταν απόρροια της ρητής υποχρέωσης που προέκυπτε από την ελληνοσερβική συνθήκη, από την ανάγκη διατήρησης της βαλκανικής ισορροπίας, όπως είχε καθοριστεί με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου, και από το εθνικό συμφέρον να παρακολουθεί τις ενέργειες της Πύλης. Από την άλλη, η γερμανική πολιτική απέβλεπε στην εγκατάλειψη της Σερβίας από τη σύμμαχό της Ελλάδα, στη δημιουργία σοβαρών περισπασμών για τη Ρωσία και τη Βρετανία και στον προσεταιρισμό της Βουλγαρίας. Προκειμένου να υλοποιήσει η Γερμανία τα σχέδιά της, τα οποία έρχονταν σε πλήρη αντίθεση προς τα ελληνικά συμφέροντα και δίκαια, δε δίστασε να μετέλθει κάθε ηθικού και ανήθικου μέσου. Πρότεινε μάλιστα στο Βενιζέλο να συναινέσει σε ελληνική επίθεση κατά της συμμάχου χώρας, αλλά εκείνος απάντησε πως «Ἡ Ἑλλάς εἶνε πολὺ μικρὸν κράτος διὰ νὰ δυνηθῆ νὰ κάμῃ τόσον μεγάλην ἀτιμίαν!»¹⁵

Σύμφωνα με το Γάλλο διπλωμάτη και δημοσιογράφο Auguste Gauvain, την ημέρα της κήρυξης του πολέμου, ο Βενιζέλος, ευρισκόμενος στο Μόναχο, τηλεγράφησε στον υπουργό των Εξωτερικών Γ. Στρέιτ για να του δηλώσει την απόφασή του περί της ουδετερότητας της

¹⁵ Λέων Μακκάς, *Ἡ Γαλλία καὶ ἡ Γερμανία ἐνώπιον τοῦ Ἑλληνισμοῦ* (Ἀθήνα: Ἐκ τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Τυπογραφείου Ἀ. Παπακωνσταντίνου, 1915), 97-100. Ὁ Γερμανὸς πρεσβευτὴς στὴν Ἀθήνα Alfred Quadt πρότεινε στὸ Βενιζέλο κοινὴ ἐπίθεση μετὰ τὴ Βουλγαρία κατὰ τὴ Σερβία, με ἀντάλλαγμα μεγάλο μέρος τῆς Ἀλβανίας καὶ ἕνα τμήμα τῆς Σερβίας, ἡ ὁποία θὰ διαμελιζόταν. Θωμάς Αθ. Βαΐδης, *Ἐλευθέριος Βενιζέλος (Μελέτη πολιτικῆς ἱστορίας καὶ κριτικῆς)* (Ἀθήνα: Ἐκδοσις τῆς εφημερίδος *Πατρίς*, 1934), 178. Στὴν ἐπιστολὴ παραίτησης, πού ἀπέστειλε ὁ Βενιζέλος πρὶν τὴν ἐπιχείρηση τῶν Δαρδανελλίων καὶ δὲν ἐγίνε δεκτὴ, σημείωνε τὰ ἀκόλουθα: «Διατί λοιπὸν νὰ δειχθῶμεν εὐλαβεῖς πρὸς τὴν Δύναμιν ἣτις ἀποβλέπει εἰς τὴν διὰ παντὸς τρόπον ἐνίσχυσιν τῶν δύο κυριοτάτων ἐχθρῶν τοῦ Ἑλληνισμοῦ – τῶν Βουλγάρων καὶ τῶν Τούρκων – καὶ ὄχι πρὸς τὰς Δυνάμεις αἱ ὁποῖαι ἐδημιούργησαν τὴν Ἑλλάδα καὶ ἂν προσβληθῶμεν ὑπὸ τῆς Τουρκίας θὰ μᾶς βοηθήσουν;» (Πατριωτικὴ Ἐνωσις (εκδ.), *Τὸ Ἐθνικὸν Ζήτημα εἰς τὴν Βουλὴν: Πῶς ἐπροδόθη ἡ Ἑλλάς, τι θὰ ἐκερδίζαμεν, τι ἐχάσαμεν* (Ἀθήνα 1917), 47.

χώρας, με την επισήμανση ότι διατηρεί επιφυλάξεις για το μέλλον λόγω των συμμαχικών υποχρεώσεων προς τη Σερβία:

«Ἡ Ἑλλάς θὰ μείνη οὐδέτερα, ἐπιφυλάσσεται δὲ νὰ κανονίσῃ ἄλλως τὴν στάσιν της, ἂν ἤθελαν κινδυνεύσει τὰ συμφέροντά της, ἢ ἂν ἤθελεν εὐρεθῆ ὑποχρεωμένη νὰ ἐκπληρώσῃ τὰς συμμαχικὰς ὑποχρεώσεις της πρὸς τὴν Σερβίαν».¹⁶

Σε προπαγανδιστικό φυλλάδιο της Πατριωτικής Ἐνώσεως επισημαίνεται ὅτι κατὰ τὴ σύγκληση τοῦ Συμβουλίου τοῦ Στέμματος, στο οποίο ἔλαβαν μέρος οἱ πρῶην πρωθυπουργοὶ Γ. Θεοτόκης, Δ. Ράλλης, Στ. Δραγούμης, Αλ. Ζαΐμης, Κυρ. Μαυρομιχάλης καὶ φυσικὰ ὁ βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ὅλοι συμφώνησαν με τὴ συγκεκριμένη στάση. Δεν υπήρξε ἀντίρρηση ἀπὸ κανέναν, οὔτε καν ἀπὸ τὸ Θεοτόκη, μολονότι εἶχε ἤδη δείξει τὴς γερμανόφιλες τάσεις του. Ὁ μόνος που διαφώνησε ἦταν ὁ Στρέιτ, ὁ οποίος υπέβαλε ἄμεσα τὴν παραίτησή του. Ἡ καθαρὴ καὶ χωρὶς χρονοτριβὴ ἀποδοχὴ αὐτῆς τῆς παραίτησης ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο ἀποδεικνύει, κατὰ τὴ βενιζελικὴ προπαγάνδα, τὴν ἀπόλυτη συμφωνία που υπήρχε μεταξύ τοῦ ἀνώτατου ἀρχοντα καὶ τοῦ πρωθυπουργοῦ του.¹⁷

Δεδομένης αὐτῆς τῆς ὁμοφωνίας τοῦ πολιτικοῦ κόσμου καὶ τοῦ βασιλιά, ὁ Βενιζέλος τόνισε στὴ βουλή πως

«τὴν ἐπαύριον τῆς Εὐρωπαϊκῆς συρράξεως, ἡ Κυβέρνησις ἤτις ἔδει νὰ κανονίσῃ τὴν στάσιν τοῦ Κράτους ἔναντι τοῦ πολέμου τούτου, εἶχε πλήρη τὴν συναίσθησιν τῆς εὐθύνης ἣτις ἐβάρυνε τοὺς ὄμους αὐτῆς».

Θεωροῦσε, λοιπόν, ὅτι ἡ θέση τῆς Ελλάδας βρισκόταν στο πλευρὸ των Δυνάμεων τῆς Entente, ἀλλὰ ὁ βουλγαρικὸς κίνδυνος δὲν τῆς ἐπέτρεπε νὰ βοηθήσῃ τὴ Σερβία. Ὑποσχέθηκε, ὡστόσο, νὰ θέσει στὴ

¹⁶ Ανέθεσε, μάλιστα, στὸν Ἕλληνα πρέσβη στο Βερολίνο νὰ ενημερώσει τὴ Γερμανία πως ἡ Ελλάδα δὲν θὰ ἔμενε οὐδέτερη σε περίπτωση βουλγαρικῆς ἐπίθεσης κατὰ τῆς Σερβίας. Auguste Gauvain, *The Greek Question* (Νέα Υόρκη: Oxford University Press, 1918), 13.

¹⁷ Πατριωτικὴ Ἐνωσις, *Ἱστορία τῆς Ελλάδος*, 13.

διάθεση των Συμμάχων όλες τις στρατιωτικές και ναυτικές δυνάμεις της χώρας σε περίπτωση τουρκικής επίθεσης.¹⁸

Ο Αριστείδης Παπαδάκης από το Πανεπιστήμιο της Γενεύης ισχυρίστηκε πως εκείνη την περίοδο, ο ελληνικός λαός και σύσσωμος ο Τύπος στήριζαν την απόφαση του πρωθυπουργού έναντι της Σερβίας και της Entente, η οποία λήφθηκε σε συνεργασία με το βασιλιά. Ακόμα και η αντιβενιζελική εφημερίδα *Εμπρός*, που αργότερα έγινε γερμανόφιλη, έγραφε στα τέλη Αυγούστου του 1914 πως η Ελλάδα θα έπρεπε να συνταχθεί με τους Συμμάχους. Συμπλήρωνε, ακόμη, πως σε περίπτωση καταστροφής της Αγγλίας και της Γαλλίας, θα έπρεπε να καταστραφεί μόνο μαζί τους. Επομένως, στην αρχή του πολέμου, οι Έλληνες είχαν επιλέξει στρατόπεδο, έπαψαν στην πραγματικότητα να είναι ουδέτεροι και το μόνο που έμενε να διευκρινισθεί ήταν ο τρόπος δράσης τους.¹⁹

Ο Αμερικανός δημοσιογράφος, ιεραπόστολος και ιστορικός Herbert Adams Gibbons, ωστόσο, αποκαλύπτει την ανειλικρινή στάση και τη διάσταση λόγων και έργων του βασιλιά. Σημειώνει πως ο Γ. Στρέιτ, με εντολή του Κωνσταντίνου, είχε στείλει κρυφά τηλεγράφημα στον Κάιζερ, με το οποίο δήλωνε ξεκάθαρα πως η Ελλάδα δεν θα πολεμούσε κατά των Κεντρικών Αυτοκρατοριών παρά μόνο σε περίπτωση άμυνας σε δική τους επίθεση. Ο Gibbons συμπεραίνει ότι αυτή ήταν η αρχή ενός μεγάλου αγώνα του βασιλιά και των φίλων του

¹⁸ Ελευθέριος Βενιζέλος, *Ο Ελληνισμός πρέπει να μάθει την αλήθειαν. Ο τελευταίος λόγος του κ. Βενιζέλου. Η αλήθεια, η ειλικρίνεια, η εντιμότης* (Αθήνα: 1917), 8-9. Όπως έγραψε αργότερα ο Δώρος Αλαστός, στις αρχές Αυγούστου 1914, στο Συμβούλιο του Στέμματος συμφωνήθηκε ομόφωνα ότι η στάση της χώρας στην αυστρο-σερβική σύγκρουση θα ήταν η απόλυτη ουδετερότητα για όσο διάστημα θα παρέμεναν ουδέτερες η Τουρκία και η Βουλγαρία. Αλλά η εμφάνιση των γερμανικών κατάδρομικών Goeben και Breslau στα Δαρδανέλλια περιέπλεξε την κατάσταση, καθώς πλέον η Τουρκία είχε ναυτική υπεροχή στο Αιγαίο, που της έδινε τη δυνατότητα να αναλάβει επιθετική πρωτοβουλία κατά της Ελλάδας, η οποία υποχρεωνόταν να βρει υποστήριξη ή συμμαχίες. Doros Alastos, *Venizelos. Patriot, Statesman, Revolutionary* (Λονδίνο–Μπράντφορντ: Lund Humphries, 1942), 141.

¹⁹ Aristide Papadaki, *La Grèce dans le Conflit Mondial. Conférence donnée à Lausanne et à Genève en Mai 1917* (Édition de l'Association des Libéraux Hellènes de Genève, Γενεύη: Georg & Cie, 1917), 11-12.

προκειμένου να κρατήσουν την Ελλάδα ουδέτερη και να βοηθήσουν τη Γερμανία.²⁰

Όταν η Σερβία, πιεζόμενη από την Αυστρία, ζήτησε τη στρατιωτική βοήθεια της Αθήνας, η βενιζελική παράταξη θεώρησε πως ήταν καθήκον της χώρας να τιμήσει τους όρους της ελληνοσερβικής συνθήκης,²¹ τη στιγμή μάλιστα που η Βουλγαρία επιστράτευε τις δυνάμεις της με σαφή πρόθεση την επίθεση στα νώτα του σερβικού στρατού. Εκτός αυτού, κατά το Βρετανό ιστορικό και σύμβουλο του Foreign Office, J. W. Headlam, η Ελλάδα ήταν ουσιαστικά η μόνη χώρα που θα μπορούσε να βοηθήσει τη Σερβία, η οποία δεν είχε πρόσβαση στη θάλασσα. Αν και διέθετε μεγάλους και ισχυρούς συμμάχους, όπως τη Ρωσία, τη Γαλλία και τη Μ. Βρετανία, ήταν πλήρως εξαρτημένη από το λιμάνι της Θεσσαλονίκης και τον ελληνικό σιδηρόδρομο για τη μεταφορά πυρομαχικών και στρατευμάτων. Για το μικρό αυτό κράτος, «το απόκομμένο από τον υπόλοιπο κόσμο με ψηλά βουνά και άγρια περάσματα», η εν λόγω συνθήκη αποτελούσε τη μόνη ασφάλεια και απόλυτη «αναγκαιότητα» προς υπεράσπιση της ίδιας του της ύπαρξης. Συνεπώς, η έκκληση της Σερβίας υποβλήθηκε στη σύμμαχό της στη μεγαλύτερη κρίση του βίου της ως ανεξάρτητου κράτους. Η απόρριψή της χαρακτηρίζεται από το συγγραφέα ως «η πιο αυταρχική άρνηση» στην ιστορία, που θα δικαιολογούσε τη διαγραφή της Ελλάδας από τον κατάλογο των πολιτισμένων κρατών.²²

Η ελληνοσερβική συνθήκη

Η ελληνοσερβική αμυντική συνθήκη και η αντίστοιχη στρατιωτική σύμβαση υπογράφηκαν στις 19 Μαΐου/1 Ιουνίου 1913, λίγες μόνο ημέρες πριν την έναρξη του Β' Βαλκανικού Πολέμου. Η διαφωνία με-

²⁰ Herbert Adams Gibbons, *Βενιζέλος. Μια βιογραφία 1864-1920* (Αθήνα: Εκδόσεις Ευρασία, 2008), 240.

²¹ Πατριωτική Ένωσις, *Ιστορία της Ελλάδος*, 11-12.

²² J. W. Headlam, *Belgium and Greece* (Λονδίνο-Νέα Υόρκη-Τορόντο: Hodder and Stoughton, 1917), 7-10. Η συνθήκη του Λονδίνου (17/30 Μαΐου 1913), που επικυρώθηκε σε αυτό το ζήτημα από τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (26 Ιουλ./10 Αυγ. 1913), αρνήθηκε στη Σερβία την πρόσβαση στη θάλασσα και την καθιστούσε έρμαιο των ιδιοτροπιών ή των φιλοδοξιών της Αυστρίας. Headlam, *Belgium and Greece*, 8.

ταξύ των βαλκανικών κρατών για τη νομή των εδαφών μετά τον Α΄ Βαλκανικό Πόλεμο και ο κίνδυνος βουλγαρικής κυριαρχίας στη χερσόνησο του Αίμου οδήγησαν την Ελλάδα και τη Σερβία στην σύναψη των μυστικών αυτών συμφωνιών.²³

Σε προπαγανδιστικά φυλλάδια, που εξέδωσε διαδοχικά η Πατριωτική Ένωση, παρουσιάζεται η ξεκάθαρη θέση του Βενιζέλου επί του ζητήματος. Όπως δήλωσε ο Κρητικός πολιτικός το Σεπτέμβριο του 1915,

«ἔχομεν μίαν Συνθήκην με τὴν Σερβίαν, ἡ ὁποία μᾶς ὑποχρῶνεται νὰ τὴν βοηθήσωμεν, ἂν τῆς ἐπιτεθῆ ὄϊος δῆποτε».²⁴ «Ἡ συνθήκη μας με τὴν Σερβίαν, με τὴν ὁποίαν ἐκάμαμε τὸν Βουλγαρικὸν πόλεμον, ὑποχρῶνε τὴν μὲν Σερβίαν νὰ μᾶς βοηθήσῃ ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας, ἡμᾶς δὲ νὰ τὴν βοηθήσωμεν ἔπειτα ὅταν χρειασθῆ, ἐναντίον τῆς Βουλγαρίας καὶ “ἐναντίον παντὸς τρίτου”. Ἡ Σερβία εἰς τὸν Βουλγαρικὸν πόλεμον τὸ ἔκαμε τὸ καθῆκόν της... Ἦτο ἡ σειρά μας νὰ κάμωμε κ’ ἐμεῖς τὸ καθῆκόν μας».²⁵

Επιπλέον, ο Βενιζέλος στη συνεδρίαση της 21^{ης} Σεπτεμβρίου στη βουλή εξέφρασε την πεποίθηση πως, σε περίπτωση που η Ελλάδα είχε καταστήσει σαφές ότι δεν θα έμενε αδιάφορη ενώπιον μιας βουλγα-

²³ Τα σχετικά κείμενα δημοσιεύτηκαν στη Λευκή Βίβλο που εκδόθηκε τον Αύγουστο του 1917. Υπουργεῖον ἐπὶ τῶν Εξωτερικῶν, *Διπλωματικά ἔγγραφα 1913-1917. Ἑλληνοσερβικὴ συνθήκη συμμαχίας. Εἰσβολὴ Γερμανοβουλγάρων εἰς Μακεδονίαν* (Ἀθήνα: 1917), ἀριθ. 2 καὶ 4.

²⁴ Πατριωτικὴ Ἐνωσις (εκδ.), *Φως δι’ ὅλον τὸν λαόν, φως διὰ κάθε πολίτην, φως διὰ κάθε Ἕλληνα. Τὶ ἀποκαλύπτει ἡ Λευκὴ Βίβλος* (Ἀθήνα: 1918), 5.

²⁵ Πατριωτικὴ Ἐνωσις, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, 11. Ὁ φιλοβενιζελικὸς δημοσιογράφος καὶ ἱστορικὸς Γ. Βεντήρης, μετὰ ἀπὸ ἐκτεταμένη ἐρευνα ὑποστήριξε γιὰ τὴ συνθήκη πως «ὅταν συνωμολογήθη τὴν 19^{ην} Μαΐου 1913, παρ’ ὅλην τὴν βουλγαρικὴν ἀπειλήν, Ἑλλὰς καὶ Σερβία συνεβλήθησαν καὶ ἐναντίον τῆς Αὐστρίας». Εξάλλου, καὶ ἡ κυβέρνησις Γούναρη, που ἀνέλαβε τὴ διακυβέρνησις τῆς χώρας μετὰ τὴν παραίτησις Βενιζέλου τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1915, εἶχε διαβεβαιώσῃ τόσο τὸν ἐλληνικὸν λαὸν ὅσο καὶ τὴν σερβικὴν κυβέρνησις πως ἡ τήρησις τῆς συγκεκριμένης συνθήκης ἀποτελοῦσε κύριον σημεῖον τοῦ προγράμματός της. Γεώργιος Βεντήρης, *Ἡ Ἑλλὰς τοῦ 1910-1920. Ἱστορικὴ μελέτη*, τ. 2 (Ἀθήνα: Ἴκαρος, 1970), 6-7.

ρικής επίθεσης προς την Σερβία, η Βουλγαρία δεν θα προέβαινε σε επιστράτευση.²⁶

Όπως επισημαίνεται σε ένα από τα φυλλάδια της Πατριωτικής Ένωσης, η ελληνοσερβική συνθήκη προέβλεπε την αμοιβαία παροχή βοήθειας σε περίπτωση επίθεσης «ὕπὸ τρίτης Δυνάμεως» και όχι συγκεκριμένα από τη Βουλγαρία. Εντούτοις, ο Κωνσταντίνος, ο οποίος είχε συμφωνήσει το 1913 με την υπογραφή της συγκεκριμένης συνθήκης, όταν ζητήθηκε η ελληνική συνδρομή επέμενε στην ουδετερότητα. Δύο χρόνια νωρίτερα, αντιλαμβανόταν πως χωρίς τη συμμαχία της Σερβίας οι Βούλγαροι θα καταλάμβαναν τη Θεσσαλονίκη και όλη τη Μακεδονία, αλλά το 1915

«ἀφοῦ χάρις εἰς τὴν Συνθήκην ἐκείνην ἐκάμαμε τὴν δουλειάν μας, καὶ ἐβγάλαμε τὸν Βούλγαρον ἀπὸ ἐπάνω μας καὶ ἐγίναμεν κύριοι τῆς Μακεδονίας, ὅταν ἡ Σερβία εὐρέθη εἰς κίνδυνον, ἡμεῖς εὐρήκαμε, ὅτι δὲν εἶχαμε καμμίαν ὑποχρέωσιν νὰ τὴν βοηθήσωμεν!»

Ο ανώνυμος συγγραφέας του φυλλαδίου καταλήγει πως η δημοσίευση των σχετικών εγγράφων αποδεικνύει ότι ο βασιλιάς βρισκόταν «εἰς διαρκὴ συνεννόησιν μὲ τὴν Γερμανίαν» και προετοίμαζε τον ελληνικό λαό για μελλοντική είσοδο στον πόλεμο στο πλευρό της.²⁷ Εξάλλου, ἤδη ἀπὸ τὴν ἐναρξὴ τοῦ πολέμου, σύμφωνα με τον Gauvain, ο Γουλιέλμος πίεζε τον Κωνσταντίνο να υποστηρίξει ενεργά τη Γερμανία και τον απείλησε ακόμα και με ρήξη των οικογενειακών σχέσεων.²⁸

Ο Μακκάς ισχυρίστηκε ότι ο ελεγχόμενος από το Δ. Γούναρη Τύπος επέμενε πως εφόσον η Ελλάδα αποφάσισε να μείνει ουδέτερη σε αυτόν τον πόλεμο, η συνθήκη δεν είχε παρά τυπική μόνο αξία, ενώ ο Βενιζέλος σχολίασε με πικρία ότι η θεωρία του κουρελόχαρτου είχε

²⁶ Ελευθέριος Βενιζέλος, *Το πρόγραμμα της εξωτερικής αυτού πολιτικής: αγορεύσεις κατά τας συνεδριάσεις της Βουλής της 21^{ης}, 28^{ης} Σεπτεμβρίου και 21^{ης} Οκτωβρίου 1915* (Αθήνα: Παράρτημα εφημερίδος Πατρίς, 1915), 17.

²⁷ Πατριωτική Ένωσις, *Φως δι' όλον τον λαόν*, 3-4, 7, 10-11, 16-17.

²⁸ Gauvain, *The Greek Question*, 14.

ριζώνει και στην Αθήνα.²⁹ Από την πλευρά της η Ελληνοαμερικανίδα δημοσιογράφος Δήμητρα Βακά-Brown μεταφέρει δήλωση του αρχηγού του Επιτελείου Βίκτορα Δούσμανη, σύμφωνα με την οποία το Βερολίνο είχε απειλήσει με αποστολή 800 χιλιάδων στρατιωτών εναντίον της Ελλάδας σε περίπτωση στρατιωτικής συνδρομής προς τη Σερβία.³⁰

²⁹ Léon Maccas, *Ainsi parla Venizelos: Études de politique extérieure grecque* (Παρίσι: Plon-Nourrit et Cie, 1916), 241.

³⁰ Demetra Vaka, *Constantine: King & Traitor* (Λονδίνο-Νέα Υόρκη: John Lane the Bodley Head-John Lane Company, 1918), 132. Η περίπτωση του ζεύγους Brown χρήζει ιδιαίτερης αναφοράς, καθώς η Δήμητρα και ο σύζυγός της, Kenneth Brown, ήταν πολύ γνωστές προσωπικότητες στο δημοσιογραφικό, φιλολογικό και πολιτικό κόσμο της Ευρώπης. Ήρθαν στην Ελλάδα το Μάρτιο του 1917, ως εκπρόσωποι αμερικανικών εφημερίδων για να συναντήσουν το βασιλιά και τους Έλληνες πολιτικούς και εν συνεχεία, όπως έγραψε ο βασιλικός Τύπος, να διαφωτίσουν την κοινή γνώμη των ΗΠΑ περί το «πού είναι το δίκαιον». Η βασιλική προπαγάνδα διακήρυξε πως «ήσαν από τους πιστεύοντας με φανατισμόν, ότι το δίκαιον ήτο με τόν Βασιλέα» και μέσω του ταξιδιού τους στη χώρα ήθελαν να ενημερώσουν τον υπόλοιπο κόσμο, ώστε να «μη συκοφαντήται ό Βασιλεύς». Συγκεκριμένα, τη Δήμητρα Βακά-Brown την χαρακτήριζαν «φίλην» και «δική των» και γι' αυτόν τον λόγο της αποκάλυψαν πολύ σημαντικές πληροφορίες με πρωτοφανή ελευθεροστομία, τις οποίες εκείνη φρόντισε «να ψαρέψη» απ' όλους. Ο Δούσμανης μάλιστα παραδέχτηκε ότι «συνεσκέφθημεν μεταξύ μας, εάν έπρεπε να σās ποῦμε τήν ἀλήθειαν διά να σās πάρουμε με τὸ μέρος μας. Ό κ. Ράλλης και ἐγὼ ἡμεθα αὐτῆς τῆς γνώμης... γιατί χρειαζόμεθα τὴν πέννα σας». Πατριωτική Ένωσις (εκδ.), *Αποκαλύψεις αφάνταστοι. Το βιβλίο που ήλθεν από την Αμερικήν* (Αθήνα: 1919), 3-4, 9-10, 20-21). Η Βακά πρόβαλε τα φιλοβασιλικά της αισθήματα, τα οποία την ώθησαν να πραγματοποιήσει ένα τόσο επικίνδυνο υπερπόντιο ταξίδι, ώστε να στηρίξει με τα κείμενά της τον Κωνσταντίνο. Αρχικά, είχε την άποψη ότι ο βασιλιάς ήταν πεπεισμένος πως με την επιμονή του στην ουδετερότητα ενεργούσε προς όφελος της χώρας του και γι' αυτό προσπαθούσε να δικαιολογήσει τη στάση του. Ωστόσο, η ίδια επέμενε πως η ενότητα αποτελούσε αδήριτη ανάγκη για τη χώρα, καθώς και μοναδική ευκαιρία να αποκαταστήσει στον έξω κόσμο τη φήμη που απέκτησε ως αναξιόπιστη λόγω της στάσης του βασιλιά. Vaka, *Constantine*, 1, 3-5, 7, 37-38. Όταν επέστρεψε στις ΗΠΑ, είχε μεταστραφεί σε ένθερμη οπαδό του Βενιζέλου και της πολιτικής του. Οι συναντήσεις της με πολιτικούς όλων των παρατάξεων την έκαναν να αντικρίσει μία πραγματικότητα εντελώς διαφορετική από εκείνη που γνώριζε μέσω της βασιλικής προπαγάνδας. Να σημειωθεί πως το βιβλίο της πραγματοποίησε τρεις εκδόσεις το 1918: την αμερικανική, την αγγλική και τη γαλλική.

Η Βακά παρουσιάζει ακόμη τις κατηγορίες που εξαπέλυσε η αντιβενιζελική παράταξη στη Σερβία, με την αιτιολογία πως στην αρχή του πολέμου, ως σύμμαχος πλέον της Entente, επέδειξε αδιαφορία για σύναψη νέας στρατιωτικής σύμβασης με την Ελλάδα. Σύμφωνα με το Μεταξά, μια στρατιωτική σύμβαση ισχύει μόνο για έναν πόλεμο. Συνεπώς, θα έπρεπε να υπογραφεί νέα, αλλά το Βελιγράδι δεν έδωσε την παραμικρή σημασία στις σχετικές ελληνικές προσπάθειες, εφόσον ήταν πλέον σύμμαχος των Μεγάλων Δυνάμεων. Στην ίδια λογική μίλησε και ο Δ. Γούναρης, αφήνοντας να εννοηθεί ότι η Σερβία «είχε σπάσει» τη συνθήκη με την Ελλάδα. Κατά τη δημοσιογράφο, το Βελιγράδι απλώς ανέβαλε το ζήτημα, επειδή είχε πολλά φλέγοντα μετωπα ανοιχτά τον πρώτο χρόνο του πολέμου. Εντούτοις, τόσο ο Μεταξάς όσο οι Δούσμανης και Στρέιτ, εμφανίζονταν αγανακτισμένοι με τη συμπεριφορά της Σερβίας, κατηγορώντας την ότι στράφηκε προς την Ελλάδα μόνο όταν η Ρωσία δεν «φαινόταν πουθενά» να τη βοηθήσει, όπως έλπιζε, και όταν βρέθηκε αντιμέτωπη με την κατάσταση.³¹

Σχετικά με την κατηγορία περί της απροθυμίας του Βενιζέλου να εφαρμόσει τη συνθήκη στην αρχή του πολέμου, στο προπαγανδιστικό του έργο ο Gauvain σημειώνει πως ο Έλληνας πολιτικός ήρθε σε συμφωνία για το ζήτημα με το Βελιγράδι τον Αύγουστο του 1914 και διέψευσε ότι οι Σέρβοι είχαν αρνηθεί να βοηθήσουν την Ελλάδα το Μάιο του 1914. Όσον αφορά την υποχρέωση της Σερβίας να διαθέσει 150 χιλιάδες στρατιώτες, υποστηρίζει ότι είχε παρατάξει ήδη 120 χιλιάδες στο βουλγαρικό μέτωπο, ενώ οι Σύμμαχοι είχαν υποσχεθεί την αποστολή επιπλέον 150 χιλιάδων. Σύμφωνα με τη συνθήκη, υπήρχε σαφώς μία έλλειψη 30 χιλιάδων Σέρβων, η οποία, όμως, δεν επέτρεπε στην Ελλάδα να αρνείται τη βοήθειά της.³² Υπό αυτές τις συνθήκες, ο Βενιζέλος πρότεινε στην άλλη πλευρά να διατηρήσει η χώρα του στάση αναμονής έως τη στιγμή που η Βουλγαρία θα επιχειρούσε

³¹ Vaka, *ό.π.*, 135-137.

³² Gauvain, *ό.π.*, 44-45. Κατά τον Price, στις 5 Οκτωβρίου αποβιβάστηκαν στη Θεσσαλονίκη 22 χιλιάδες Αγγλογάλλοι, οι οποίοι προστιθέμενοι στους Σέρβους στρατιώτες ανέβαζαν τη δύναμη στις 142 χιλιάδες. Crawford Price, *Venizelos and the War. A Sketch of Personalities and Politics* (Λονδίνο: Simpkin, Marshall, Hamilton, Kent & Co, 1917), 117.

επίθεση. Αυτή η τακτική, με την οποία συμφώνησε η Σερβία, θα διαφύλασσε τα νοτιοανατολικά σύνορά της, ενώ τα ελληνικά στρατεύματα στη Μακεδονία θα λειτουργούσαν αποτρεπτικά για τους Βουλγάρους.³³ Στην πράξη, μολονότι η Βουλγαρία επέμενε στην ουδετερότητα, κινητοποίησε και εξόπλιζε συμμορίες κομιτατζήδων, οι οποίοι πραγματοποιούσαν επιθέσεις στο σερβικό έδαφος, κατέστρεφαν γέφυρες και χωριά, αφήνοντας δεκάδες νεκρούς. Οι επιδρομές τους στην περιοχή της Δοϊράνης και κατά μήκος του Αξιού την άνοιξη του 1915, προκάλεσαν μεγάλες ζημιές στη σιδηροδρομική γραμμή Θεσσαλονίκης-Σκοπίων, τη μοναδική οδό ανεφοδιασμού και επικοινωνίας των Σέρβων με τις φιλικές τους χώρες.³⁴

Η ελληνική επιστράτευση

Το Σεπτέμβριο του 1915, λίγες μέρες μετά τη βουλγαρική επιστράτευση,³⁵ ο Βενιζέλος, έχοντας εξασφαλίσει τη σύμφωνη γνώμη του βασιλιά, προέβη αφενός σε επιστράτευση του ελληνικού στρατού και αφετέρου σε πρόσκληση των συμμαχικών δυνάμεων στη Θεσσαλονίκη.³⁶ Σε φυλλάδιο της Πατριωτικής Ένωσης επισημαίνεται ότι οι

³³ Πατριωτική Ένωση, *Ιστορία της Ελλάδος*, 11-12.

³⁴ Gauvain, *ό.π.*, 19. Βλ. και Λουκιανός Χασιώτης, *Ελληνοσερβικές σχέσεις 1913-1918. Συμμαχικές προτεραιότητες και πολιτικές αντιπαλότητες* (Θεσσαλονίκη: Βάνιας, 2004), 118-120. Βέβαια, οι προσπάθειες της κυβέρνησης Βενιζέλου για την προώθηση ελληνικών ή συμμαχικών πολεμοφοδίων προς τη Σερβία, απαιτούσαν ιδιαίτερη προσοχή λόγω των αντιδράσεων για παραβίαση της ουδετερότητας τόσο στο εξωτερικό όσο και στο εσωτερικό της χώρας. Χασιώτης, *ό.π.*, 121.

³⁵ Μία ημέρα πριν τη βουλγαρική επιστράτευση, ο Βούλγαρος πρωθυπουργός Radoslavoff δήλωνε σε συνάντηση φίλων του βουλευτών: «Η Έλλάς θα ακολουθήσει πολιτική ουδετερότητας, σύμφωνα με τās διαβεβαιώσεις, τās όποίας έδωκεν υπό τὸ πνεῦμα τούτο πρὸς τήν Γερμανίαν καί Αὐστρίαν, λέγουσα ότι θά άδιαφορήσει διά τήν κατά τής Σερβίας άστρογερμανικήν επίθεσιν». Βεντήρης, *Η Έλλάς*, 5.

³⁶ Λ. Ρ., *Η Δευτέρα Ανάστασις της Ελλάδος* (Αθήνα: Πατριωτική Ένωση, 1917), 10-11. Ο Βενιζέλος απευθυνόμενος στον Κωνσταντίνο παρουσίασε τους λόγους που καθιστούσαν αναγκαία την επιστράτευση: «Η Βουλγαρία έπεστρατεύθη· ή Έλλάς δέν ήμπορεί, παρὰ ν' άπαντήση δι' έπιστρατεύσεως. Δέν ήμποροῦμεν, όπως άνέπτυξα καί άλλοτε, ν' άφίσωμε τήν Βουλγαρίαν νά συντρίψη καί ήμās. Θα τὸ δηλώσωμεν δέ άμέσως εις τήν Βουλγαρίαν ότι, αν επιτεθή τής Σερβίας, θά επιτεθώμεν ήμεις άμέσως κατά τής Βουλγαρίας». Πατριωτική Ένωση, *Ιστορία της Ελλάδος*, 39-40.

ενέργειες αυτές έγιναν αποδεκτές από τον Κωνσταντίνο, υπό την προϋπόθεση ότι θα είχαν ως μοναδικό στόχο την προστασία των ελληνικών συνόρων σε περίπτωση βουλγαρικής επίθεσης και όχι τη στρατιωτική βοήθεια στη Σερβία.³⁷ Οι σχέσεις των δύο ανδρών κλονίστηκαν, καθώς ο Βενιζέλος θεωρούσε ανούσια την κινητοποίηση αν δεν υποστηριζόταν η Σερβία σε ενδεχόμενη βουλγαρική επίθεση. Τότε, υπέβαλε νέα παραίτηση, αλλά ο βασιλιάς τον ικέτευσε να παραμείνει στην εξουσία και να υπογράψει το Διάταγμα της επιστράτευσης. Τελικά, αυτή πραγματοποιήθηκε και η προσέλευση των εφέδρων υπήρξε αθρόα και ενθουσιώδης.³⁸

Ο Παπαδάκης εντοπίζει ιδιοτέλεια του Κωνσταντίνου πίσω από την αποδοχή της κινητοποίησης καθώς απέβλεπε σε μια μακρά στάση αναμονής χωρίς πολεμική εμπλοκή. Επέμενε, επίσης, στην υπογραφή του Διατάγματος από το Βενιζέλο, ώστε να του αποδοθεί πλήρως η ευθύνη της άσκοπης αναστάτωσης, να τρωθεί η τεράστια δημοτικότητα του και να πληγεί το κόμμα των Φιλελευθέρων. Εκτός αυτού, σκόπευε μέσω έντονης προπαγάνδας να αποθαρρύνει το στρατό και να πλήξει τις πολεμικές φιλοδοξίες του πρωθυπουργού. Παράλληλα, επιδίωκε την καθυστέρηση λήψης αμυντικών μέτρων από εκείνον και τους Συμμάχους, με τους οποίους ξεκίνησε ατέρμονες διαπραγματεύσεις σχετικά με την αποβίβαση στρατιωτικών δυνάμεων προς αναπλήρωση του προβλεπόμενου από τη συνθήκη στρατού, που δεν μπορούσε να διαθέσει η Σερβία.³⁹ Επομένως, η στρατιωτική κινητοποίηση ήταν ένα αμιγώς πολιτικό μέτρο, το οποίο ελήφθη για την προ-

³⁷ «Εγὼ δὲν θέλω νὰ βοηθήσωμεν τὴν Σερβίαν διότι ἡ Γερμανία θὰ νικήσῃ κ' ἐγὼ δὲν θέλω νὰ νικηθῶ!» Πατριωτικὴ Ἐνωσις, *Τὸ Ἐθνικὸν ζήτημα*, 67.

³⁸ Πατριωτικὴ Ἐνωσις, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, 40-41.

³⁹ Papadaki, *La Grèce dans le Conflit Mondial*, 22-23. Ο Δούσμανης επιβεβαίωσε ότι «ἡ Γερμανία ὑπῆρξε πολὺ γενναϊόδωρος διὰ τὸ χρῆμα ποὺ μᾶς ἐχρειάζετο διὰ τὴν προπαγάνδαν μας εἰς τὸν στρατὸν». Επιπλέον, πρόσθεσε: «Ἐίχαμε νὰ κάμωμε μὲ αὐτοὺς τοὺς ἀνοήτους Ἕλληνας, οἱ ὅποιοι ἐξακολουθοῦν νὰ πιστεύουν ὅτι ἡ Ἀγγλία καὶ ἡ Γαλλία εἶναι οἱ φυσικοὶ τῶν Σύμμαχοι. Ἐπειτα ἀνεπτύξαμεν διὰ μακρῶν εἰς τὸν στρατὸν τὰς γιγαντιαίας προπαρασκευὰς τῆς Γερμανίας, τὸν τεράστιον στρατιωτικὸν ὀργανισμόν τῆς... Μᾶς ἐχρειάσθη πολὺς καιρὸς· ἀλλ' ἐπὶ τέλος καταρθώσαμεν νὰ ἐμβάλωμεν τὸν φόβον τῆς Γερμανίας μέσα εἰς τὰς ψυχὰς τῶν. Ἦτο μεγάλο κατόρθωμα – καὶ ἔπρεπε νὰ γείνη». Πατριωτικὴ Ἐνωσις, *Ἀποκαλύψεις ἀφάνταστοι*, 22-24)

στασία των συμφερόντων του βασιλικού κόμματος και της Γερμανίας.⁴⁰

Από την πλευρά του ο Βενιζέλος, στις αγορεύσεις του στη βουλή το Σεπτέμβριο και Οκτώβριο του 1915, εξέφρασε τον έντονο προβληματισμό του για την παρατεταμένη στάση αναμονής που επιβλήθηκε στο στράτευμα και κατηγόρησε το φανατικό υπέρμαχο της ουδετερότητας, Δ. Γούναρη, ότι ενέκρινε την επιστράτευση

«ὡς κατάστασιν μόνιμον, ἢ ὁποῖα δύναται νὰ διατηρηθῆ ἐπὶ μῆνας, διὰ νὰ καταρρῆ ὄχι μόνον οἰκονομικῶς ἡ Χώρα, ἀλλὰ καὶ διὰ νὰ καταρρεύσῃ ἠθικῶς στρατὸς ἐπιστρατευμένος καὶ οὐδὲν ἐνεργῶν, καθήμενος μόνον νὰ βλέπῃ».

Επίσης, προειδοποίησε ότι οι επιθετικές φιλοδοξίες της Βουλγαρίας θα αυξάνονταν και θα επεκτεινόταν και προς την Ελλάδα, στην περίπτωση που εκείνη κατόρθωνε να συντρίψει τη Σερβία. Ανησυχούσε πραγματικά για την υπερεξόγκωση της γείτονος μέσω της κατάληψης της σερβικής Μακεδονίας και θεωρούσε σχεδόν δεδομένη την επεκτατική της πολιτική εις βάρος της Ελλάδας, καθώς οι βλέψεις της εκτεινόταν μέχρι τον Αλιάκμονα. Επιπλέον, τόνισε την τεράστια σημασία της συμμετοχής της Ελλάδας στο μελλοντικό Συνέδριο της Ειρήνης με την ιδιότητα της εμπόλεμης χώρας, που θα της έδινε δικαίωμα γνώμης και ψήφου.⁴¹

Οι θέσεις του Βενιζέλου για την αξία της ελληνοσερβικής συμμαχίας προς διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων στα Βαλκάνια που εξασφάλιζε η συνθήκη του Βουκουρεστίου, αναπαράγονται τόσο σε φυλλάδιο της Αγγλοελληνικής Ένωσης (Anglo-Hellenic League) όσο και σε αντίστοιχο της Πατριωτικής Ένωσης.⁴² Ακόμα, όμως, και όταν

⁴⁰ Πατριωτική Ένωση, *ό.π.*, 23.

⁴¹ Βενιζέλος, *Το πρόγραμμα*, 34-37, 50, 57, 71. Ανέφερε χαρακτηριστικά: «Διότι συμφέρει εἰς ἡμᾶς, νὰ κάμωμεν τὸν πόλεμον, ἐφ' ὅσον, δυστυχῶς, ἔν τῶν Κρατῶν τοῦ Αἴμου τὰς ἐθνικὰς αὐτοῦ διεκδικήσεις διευθύνει πρὸς πάντα τὰ σημεῖα τοῦ ὀρίζοντα, καὶ... προπάντων πρὸς τὰ σύνορα ἡμῶν». *Ο.π.*, 49.

⁴² Η Anglo-Hellenic League ιδρύθηκε στο Λονδίνο το Νοέμβριο του 1913, μετά τη λήξη των Βαλκανικών Πολέμων, με βασικό σκοπό την υποστήριξη των δικαιών του ελληνισμού, τη διάλυση των προκαταλήψεων που υπήρχαν στους Βρετανούς σχετικά με τους Έλληνες και την προώθηση των σχέσεων ανάμεσα στις δύο χώρες.

η επιστράτευση είχε σχεδόν ολοκληρωθεί και ο ελληνικός στρατός είχε αναχωρήσει για τη Μακεδονία, οι αντιβενιζελικοί απέρριπταν την επέμβαση σε ενδεχόμενη βουλγαροσερβική σύρραξη, με τη δικαιολογία πως μία τέτοια εξέλιξη ήταν πιθανό να θέσει τη χώρα ενώπιον της Γερμανίας. Ο Βενιζέλος, ο οποίος είχε την ευρεία αποδοχή της βουλγικής, επικαλέστηκε τη δέσμευση από την ελληνοσερβική συνθήκη για την αποτροπή της βουλγαρικής ηγεμονίας στην περιοχή.⁴³ Η επιμονή, ωστόσο, του Κωνσταντίνου στις θέσεις του, τον οδήγησε σε δεύτερη, εντός ολίγων μηνών, παραίτηση. Κατά την αποχώρησή του, ο πρωθυπουργός επισήμανε τους κινδύνους που εγκυμονούσε για τη χώρα η συντριβή της Σερβίας από τη Βουλγαρία: «Σᾶς παραδίδω Ἑλλάδα μεγάλην, ἔντιμον καὶ δοξασμένην· προσέξατε μήπως τὴν καταστήσετε καὶ πάλιν μικρὰν καὶ τεταπεινωμένην».

Ο Αλ. Ζαΐμης, ο «διαβατικός πρωθυπουργός», όπως χαρακτηρίστηκε, ανέλαβε για μία ακόμη φορά την εξουσία ως επικεφαλής της βραχύβιας Οικουμενικής Κυβέρνησης, τα μέλη της οποίας επέμειναν ότι δεν συνέτρεχε εκ της συνθήκης λόγος βοήθειας προς τη Σερβία.⁴⁴

⁴³ Anglo-Hellenic League, *Greece and the War* (Λονδίνο: 1916), 8· Πατριωτική Ένωσις, *Ιστορία της Ελλάδος*, 42-43.

⁴⁴ Πατριωτική Ένωσις, *Ιστορία της Ελλάδος*, 42-46. Όπως υποστηρίζει ο Παπαδάκης, όλοι ξεγελάστηκαν από τις συνεχιζόμενες συνομιλίες μεταξύ του βασιλιά, του Βενιζέλου και της Entente για την αποβίβαση της συμμαχικής εκστρατευτικής δύναμης που προοριζόταν να αναπληρώσει το σερβικό στρατό που προβλεπόταν από τη συνθήκη. Μετά από μακρές και επίμονες συζητήσεις του με το βασιλιά, στις οποίες είχαν τεθεί και όλες οι τεχνικές λεπτομέρειες, ο πρωθυπουργός ανέλαβε να μεταφέρει στους εκπροσώπους της Entente την απόφαση στην οποία είχαν καταλήξει από κοινού. Εντούτοις, λίγες ώρες αργότερα, ο αυλάρχης του παλατιού έσπευσε να τον πληροφορήσει ότι ο Κωνσταντίνος άλλαξε γνώμη. Papadaki, *ό.π.*, 22-23. Γράφει ο νέος πρωθυπουργός Αλ. Ζαΐμης στις 29 Σεπτεμβρίου 1915 προς τον πρεσβευτή της Ελλάδας στη Σερβία, Ι. Αλεξανδρόπουλο: «Ἡ Β. Κυβέρνησις λυπεῖται σφόδρα ὅτι δὲν δύναται νὰ προσχωρήσῃ εἰς τὴν οὕτω διατυπωμένην αἴτησιν τῆς Σερβικῆς Κυβερνήσεως». Υπουργεῖον ἐπὶ τῶν Ἐξωτερικῶν, *Διπλωματικά ἔγγραφα 1913-1917*, ἀριθ. 34.

Η παραβίαση των όρων της ελληνοσερβικής συνθήκης και τα τηλεγραφήματα του Κωνσταντίνου στον Radoslanoff

Ο Λέων Μακκάς, ένας από τους βασικούς εκφραστές της βενιζελικής προπαγάνδας, αξιολογεί την παραβίαση της ελληνοσερβικής συνθήκης ως ανέντιμη και παράλληλα καταστροφική. Όταν υπογράφηκε, το Μάιο του 1913, εξασφάλισε τη συνεργασία των δύο χωρών ενάντια στην προσπάθεια της Βουλγαρίας να εδραιώσει την κυριαρχία της στα Βαλκάνια και αποτέλεσε τη μοναδική εγγύηση για τις επαρχίες τους στη Μακεδονία. Ο Κωνσταντίνος, με την παραβίασή της, στέρησε από τη χώρα του αυτήν την πολύτιμη εγγύηση. Επιπλέον, έθεσε σε κίνδυνο την τιμή της Ελλάδας, η οποία έχασε την ευκαιρία να υλοποιήσει τις βλέψεις της αποκτώντας τη βουλγαρική Θράκη, το βιλαέτι της Σμύρνης και την Κύπρο, την οποία είχε υποσχεθεί η Entente ως ανταμοιβή της παρέμβασής της στο πλευρό της Σερβίας. Αντί αυτών, η πολιτική του βασιλιά οδήγησε στην εγκατάσταση των Βουλγάρων στη Δοϊράνη, τη Γευγελή και το Μοναστήρι, στα τρία αυτά στρατηγικά σημεία που ανέκαθεν θεωρούνταν από την Ελλάδα ύψιστης σημασίας για την ασφάλειά της.⁴⁵

Το φυλλάδιο της Πατριωτικής Ένωσης με τίτλο *Αποκαλύψεις αφάνταστοι. Το βιβλίο που ήλθεν από την Αμερικήν*, το οποίο παρουσιάζει περιληπτικά το βιβλίο της Βακά *Constantine: King & Traitor*, ασκεί δριμυιά κριτική στον Κωνσταντίνο. Ο ανώνυμος συγγραφέας του τον κατηγορεί διότι, μολονότι κατά τη διάρκεια εκείνης της περιόδου πρόβαλλε υποκριτικά τα φιλανταντικά του αισθήματα, έστειλε τηλεγράφημα στον πρίγκιπα διάδοχο της Σερβίας, με το οποίο του πρότεινε τη σύναψη χωριστής ειρήνης της χώρας του με τις Κεντρικές Αυτο-

⁴⁵ Για τη βενιζελική παράταξη η συνθήκη αποτελούσε έκφραση των κοινών ελληνοσερβικών συμφερόντων. Χαρακτηριστικά ο Edward Grey ανέφερε σε λόγο του στη Βουλή των Κοινοτήτων (14 Οκτωβρίου 1915): «Η Σερβία και η Ελλάδα θα πρέπει μακροπρόθεσμα ή να σταθούν όρθιες ή να πέσουν μαζί». Την αλληλεγγύη των ελληνοσερβικών συμφερόντων εξήγησε με σαφήνεια και ο Βενιζέλος στο ελληνικό κοινοβούλιο στη συνεδρίαση της 12^{ης} Οκτωβρίου (ν.η.μ.) 1915, και αναρωτήθηκε: «Όταν έχουμε έναν τέτοιο γείτονα (ενν. Βουλγαρία), μπορούμε να πιστέψουμε ότι ο πόλεμος μαζί του μπορεί να αποφευχθεί; Περιμένουμε να συντριβεί η Σερβία, ώστε ο κύριος αντίπαλός μας να μας συντρίψει με τη σειρά του, όταν βρεθούμε χωρίς συμμάχους, χωρίς φίλους;» Maccas, *Ainsi parla Venizelos*, 116-117, 233-236.

κρατορίες. Προσφέρθηκε μάλιστα να μεσολαβήσει, ώστε να εξασφαλίσει στη Σερβία κάποιο ασφαλές λιμάνι στην Αδριατική. Στην ουσία, σχολιάζει ο συγγραφέας, ο βασιλιάς αποσκοπούσε στη διευκόλυνση της πρόσβασης των Αυστρογερμανών και των Βουλγάρων όχι μόνο στη Θεσσαλονίκη αλλά και στην υπόλοιπη Ελλάδα. Την ύπαρξη του συγκεκριμένου τηλεγραφήματος επιβεβαίωσε στη Βακά ο Σέρβος πρεσβευτής Balugdžić, στον οποίο ο Κωνσταντίνος ανέθεσε να το επιδώσει στο διάδοχο.⁴⁶

Η βενιζελική προπαγάνδα καταγγέλλει την αντίπαλη παράταξη για «φιλογερμανική λύσσα» και «φιλοβουλγαρική μανία» και κοινοποιεί δύο τηλεγραφήματα του Βούλγαρου πρεσβευτή στην Αθήνα, Passaroff, προς τον Radoslavoff (9/22 και 11/24 Σεπτεμβρίου 1915), στα οποία παρουσιάζονται οι μυστικές συνεννοήσεις ανάμεσα στον πρώτο και τον Κωνσταντίνο.⁴⁷ Ο ίδιος ο βασιλιάς της Ελλάδος φέρεται να αποκαλύπτει στο Βούλγαρο διπλωμάτη την πολιτική, τα επιχειρήματα, καθώς και τις ανησυχίες του Βενιζέλου αναφορικά με τη χώρα του, ενώ ταυτόχρονα τον διαβεβαίωνε πως η Ελλάδα δεν επρόκειτο να της επιτεθεί σε περίπτωση που εκείνη πρόσβαλλε τη Σερβία.⁴⁸ Ο Κωνσταντίνος μάλιστα σχολιάζει για τους Σέρβους πως «είναι αδιόρθωτοι εις τὰς βαναυσότητάς και τὰς σκληρότητάς των».

⁴⁶ Πατριωτική Ένωση, *Αποκαλύψεις*, 7-8.

⁴⁷ Το Υπουργείο Εξωτερικών επέτρεψε αρχικά τη δημοσίευση των δύο τηλεγραφημάτων στον Τύπο και στη συνέχεια αυτά περιλήφθηκαν αναλυτικά με εκτενή σχολιασμό σε φυλλάδιο της Πατριωτικής Ένωσης με τίτλο *Βοηθήστε με ν' απαλλαγώ από τον Βενιζέλον* (Αθήνα: 1918), 6-23 και 25-26. Αργότερα, το 1920, δημοσιεύτηκαν με πολλά άλλα έγγραφα από τη Λέσχη Φιλελευθέρων (εκδ.), *Η πολιτική του Κωνσταντίνου επί τη βάσει επισήμων εγγράφων* (Αθήνα: Έκδοσις Πατρίδος, 1920), αριθ. 20 και 21.

⁴⁸ Ο Κωνσταντίνος του ζήτησε να μεταβιβάσει προς τον τσάρο της Βουλγαρίας πως σε περίπτωση επίθεσης κατά της Σερβίας «δέν θά ἔχητε καμμίαν ἐκ μέρους ἡμῶν ἀντίδρασιν... Δέν θά χύσωμεν αἷμα διὰ νὰ σώσωμεν τὴν Σερβίαν ἐναντίον ὑμῶν καὶ τῆς Γερμανίας». Λέσχη Φιλελευθέρων, *Η πολιτική του Κωνσταντίνου*, αριθ. 20. Όπως σχολιάζει ο Βεντήρης, «Ὁ Βασιλεὺς δέν ἤρκεϊτο εἰς τὴν ἀπόφασίν του νὰ μὴν ἐφαρμόσῃ τὴν ἐλληνοσερβικὴν συνθήκην. Δέν τοῦ ἔφθανε ὅτι εἰδοποίησε περὶ τούτου τὴν Γερμανίαν. Ἐβεβαίωμεν ἐκ προκαταβολῆς τὴν ἰδίαν πλέον τὴν Βουλγαρίαν ὅτι ἡδύνατο ἀνενοχλήτως νὰ ἐπιτεθῇ κατὰ τῆς συμμάχου τῆς Ἑλλάδος». Βεντήρης, *ό.π.*, 8.

Επίσης, είχε ταυτόσημες απόψεις με τον Passaroff για τη βουλγαρική κατάκτηση της σερβικής Μακεδονίας, την εδαφική επέκταση της Βουλγαρίας και την ανάγκη διατήρησης της ελληνικής ουδετερότητας, που θα οδηγούσε σε ανάπτυξη εμπορικών σχέσεων και θα αποτελούσε τεκμήριο καλής γειτονίας ανάμεσα στα δύο κράτη. Συγκεκριμένα, δήλωνε:

«Εἶμαι πλήρως σύμφωνος μὲ ὑμᾶς καὶ εὐρίσκω ὅτι προκειμένου νὰ καταλάβητε τὴν Σερβικὴν Μακεδονίαν, δὲν ἔχομεν λόγους νὰ ἐπέμβωμεν, διότι τὸ casus foederis δὲ δύναται νὰ ἐφαρμοσθῆ... Ὁ Βενιζέλος προτείνει νὰ σᾶς ἀντισταθῶμεν διὰ τῶν στρατευμάτων μας καὶ τῶν στρατευμάτων τῆς Συνεννόησεως. Δὲν ἐδέχθην τοῦτο καὶ δὲν θὰ τὸ δεχθῶ, ἐπειδὴ ἐὰν ἡ Συνεννόησις διαθέτει πολλὰ στρατεύματα θὰ τὰ ἀποστείλῃ κατὰ τῶν Δαρδανελλίων καὶ οὐχὶ κατὰ τῆς Βουλγαρίας».⁴⁹

⁴⁹ Λέσχη Φιλελευθέρων, *ό.π.*, αριθ. 20. Σε ἄρθρο της 30^{ης} Οκτωβρίου 1934, ὁ Βενιζέλος παραθέτει ὅσα συνέβησαν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1915 σὲ σχέση με τὴ Σερβία καὶ τὴ Βουλγαρία. Καταρχάς, ἀναφέρει ὅτι ὁ Γούναρης, στὶς 28 Ἰουνίου/10 Ἰουλίου, διαβεβαίωσε τὴ Σερβία γιὰ τὴν ἰσχύ τῆς συνθήκης σὲ περίπτωση βουλγαρικῆς ἐπίθεσης. Ἡ Γερμανία, ὁμως, πέτυχε νὰ πείσει τὸν Κωνσταντῖνο νὰ μὴ σπεύσει σὲ βοήθεια τῆς Σερβίας καὶ παράλληλα καθυσόχασε τὴ Βουλγαρία πὼς δὲν ἔπρεπε νὰ φοβάται ἐλληνικὴ ἐπίθεση, ἀλλὰ ἐκείνη ζητούσε ἐγγυήσεις καὶ ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο. Στὶς 18/31 Αὐγούστου ὁ βασιλιάς δέχτηκε τὸ Βούλγαρο πρεσβευτὴ στο Τατόι καὶ τοῦ διεμήνυσε πὼς ἡ χώρα τοῦ θα μπορούσε νὰ ἐπιτεθεῖ κατὰ τῆς Σερβίας, χωρὶς νὰ φοβάται ἐλληνικὴ ἀντίδραση. Καὶ ὄχι μόνον δὲν ζήτησε ἐγγυήσεις ἀπὸ τὴ Βουλγαρία, ἀλλὰ δεσμεύτηκε καὶ γιὰ τὴ λύση τοῦ ζητήματος τῆς Καβάλας με τρόπο ικανοποιητικὸ καὶ γιὰ τὶς δύο χώρες. Μετὰ ἀπὸ ἕξι ἡμέρες (6 Σεπτεμβρίου 1915), ἡ Βουλγαρία συμμάχησε με τὴ Γερμανία. Ἡ ἀκολουθία αὐτῶν τῶν γεγονότων ἀποτελοῦσε γιὰ τὸ Βενιζέλο κατηγορηματικὴ ἀπόδειξη πὼς οἱ γραπτὲς ἐγγυήσεις, στὶς ὁποῖες ἀναφέρθηκε ὁ Μεταξάς, ἦταν ἀνύπαρκτες. *Ἡ ἱστορία τοῦ Ἐθνικοῦ Διχασμοῦ κατὰ τὴν ἀρθρογραφία τοῦ Ἐλευθερίου Βενιζέλου καὶ τοῦ Ἰωάννου Μεταξά* (Θεσσαλονίκη: Κυρομάνος, 1994), 141-143. Ἀπὸ τὴν πλευρὰ τοῦ ὁ Μεταξάς, σὲ ἄρθρο τοῦ στὶς 14 Οκτωβρίου τοῦ 1934, εἶχε επικαλεσθεῖ ἐπίσημες γραπτὲς δηλώσεις τῆς Γερμανίας, Αὐστρίας, Βουλγαρίας καὶ Τουρκίας τοῦ Σεπτεμβρίου τοῦ 1915 περὶ τῆς ἀναγνώρισης τῆς κυριαρχίας τῶν νησιῶν τοῦ Αἰγαίου, περὶ τῆς ἀπόλυτης ἐλευθερίας καὶ ἐλεύθερης διαβίωσης τοῦ ἐν Τουρκία ὑπόδουλου ἐλληνισμοῦ καὶ περὶ ἐλληνικῆς ἐπέκτασης στὴ Μακεδονία καὶ τὴν Ἀλβανία, ἐφόσον ἡ Ελλάδα παρέμενε οὐδέτερη ὡς τὸ τέλος τοῦ πολέμου. Αὐτὰ τὰ ἔγγραφα, τὰ ὁποῖα ποτὲ δὲν βρέθηκαν, ὁ Βενιζέλος τὰ χαρακτήρισε προϊόντα ψυχικῆς παραισθήσεως τοῦ Μεταξά, καθὼς

Οι βενιζελικοί, επικαλούμενοι τη Λευκή Βίβλο του 1917⁵⁰ και τα δύο παραπάνω τηλεγραφήματα, είναι πεπεισμένοι πως ο Κωνσταντίνος, αν και γνώριζε τους όρους της ελληνοσερβικής συνθήκης, εντούτοις βρίσκεται σε πλήρη σύμπτωση με το Βούλγαρο πρεσβευτή και αναγνωρίζει το δικαίωμα της Βουλγαρίας να εκπληρώσει τους εθνικούς της πόθους. Ένα μόνο αίτημα φέρεται να διατύπωσε προς τον συνομιλητή του: «να μοῦ δώσετε τὰ μέσα να τοῦ κλείσω τὸ στόμα, ὥστε ὅταν ἐκπέση τῆς Ἀρχῆς, να μὴ ἐπιδεικνύεται διὰ τοῦ πατριωτισμοῦ του».

Ο Passaroff στο τηλεγράφημά του προς τη Σόφια αναφέρει πως «μὲ παρεκάλεσε να τὸν διευκολύνωμεν εἰς τὸν ἀγῶνά του τοῦ να ἀπαλλαγῆ ἀθορύβως τοῦ Βενιζέλου».⁵¹

Ὅπως αποκαλύπτει ο πρεσβευτής, ο Κωνσταντίνος τού δήλωσε πως «ἀπεφάσισε ν' ἀνατρέψη τὸν Βενιζέλον καὶ να σταματήσῃ τὴν Ἑλληνικὴν ἐπιστράτευσιν» και παράλληλα ζητούσε να παραμείνουν απολύτως μυστικές όλες οι μεταξύ τους συνεννοήσεις. Ο ανώνυμος

αν ὄντως υπήρχαν, δεν θα γινόταν ανεκτή η συστηματική εξόντωση του Μικρασιατικού Ελληνισμού από το Φεβρουάριο του 1915 έως τον Ιούνιο του 1917. Διερωτάται για ποιον λόγο δεν επικαλέστηκαν οι βασιλικές κυβερνήσεις αυτές τις υποτιθέμενες εγγυήσεις, αλλά επέτρεψαν τον εκτοπισμό και το θάνατο εκατοντάδων χιλιάδων ψυχών. *Ο.π.*, 60-63.

⁵⁰ Πρόκειται για το προπαγανδιστικό φυλλάδιο, Πατριωτική Ένωσις (εκδ.), *Φως δι' ὅλον τον λαόν, φως διὰ κάθε πολίτην, φως διὰ κάθε Ἑλληνα. Τι αποκαλύπτει ἡ Λευκή Βίβλος*, το οποίο εκδόθηκε το 1918. Σε άλλο φυλλάδιο που εκδόθηκε επίσης το 1918 από την Πατριωτική Ένωση, αναγράφεται σχετικά: «Τὰ ἔγγραφα τὰ δημοσιευθέντα εἰς τὴν κατ' Αὔγουστον τοῦ 1917 ἐκδοθεῖσαν διπλωματικὴν Βίβλον τῆς Ἑλλάδος περιέχουν φρικιαστικά, ἀνατριχιαστικὰ πράγματα διὰ τὴν καθαρὰν προδοσίαν, πὺ ἐνεργούσε τὸ Παλάτι εἰς βάρος τοῦ Ἑλληνισμοῦ, τὸν ὅποιον παρέδιδεν ὑποχείριον εἰς τὴν Γερμανίαν καὶ –τὸ ἀτιμώτερον– εἰς τὴν Βουλγαρίαν. Ἡ Λευκή Βίβλος ἔχει ἐκδοθῆ ἀναλελυμένη εἰς ἰδιαιτέρον μικρὸν βιβλίον ὑπὸ τῆς “Πατριωτικῆς Ἐνώσεως” καὶ ἐκεῖ τὰ βλέπει κανεὶς ὅλα». Πατριωτική Ένωσις, *Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος*, 48. Από την πλευρά τους, οι βασιλικοί προσπάθησαν να υπονομεύσουν την αξιοπιστία και την εγκυρότητα της Λευκής Βίβλου και εκτόξευσαν κατηγορίες για εσκεμμένο ακρωτηριασμό των κειμένων. Ο Βεντήρης δέχεται πως υπήρξαν ορισμένες παραλείψεις, επειδή κρίθηκε ασύμφορο, μεσούσης της παγκόσμιας σύρραξης, να δημοσιευθούν σε μια επίσημη συλλογή αντιλήψεις και δυσμενείς κρίσεις για ξένα κράτη. Βεντήρης, *ό.π.*, 7.

⁵¹ Πατριωτική Ένωσις, *Βοηθήστε με*, 18, 21, 23.

συγγραφέας του φυλλαδίου *Η πολιτική του Κωνσταντίνου επί τη βάσει επισήμων εγγράφων σχολιάζει*:

«Άξιοθρήνητος ἀληθῶς κατάπτωσις Βασιλέως προδίδοντας κατὰ τοιοῦτον τρόπον σύμμαχον χώραν καὶ ἐκλιπαροῦντος τὴν Βουλγαρικὴν βοήθειαν εἰς τὰς μηχανορραφίας του κατὰ τοῦ συνταγματικοῦ Πρωθυπουργοῦ του».⁵²

Από την πλευρά της και η Γερμανία διαβεβαίωσε κατηγορηματικά τη Σόφια ότι η ελληνική ουδετερότητα ήταν εξασφαλισμένη οριστικά, δίνοντας απόλυτη ελευθερία κινήσεων στον Radoslavoff. Η βενιζελική προπαγάνδα επιμένει ότι όλα αυτά συνέβησαν αποκλειστικά λόγω του φιλογερμανισμού του βασιλιά και του Επιτελείου, χωρίς κανένα αντάλλαγμα για τη χώρα. Το αποτέλεσμα της προδοσίας της Σερβίας και των ελληνικών συμφερόντων ήταν η καταστροφή της ισορροπίας στα Βαλκάνια, η υποβάθμιση της θέσης της Ελλάδας και η τραγική συρρίκνωση της συμμάχου χώρας προς όφελος της Βουλγαρίας.⁵³

Ο Gauvain αναφέρεται σε ένα ακόμη ζήτημα που επισκίασε τις σχέσεις των δύο χωρών, στην άρνηση του βασιλιά να επιτρέψει τον Απρίλιο του 1916, στα σερβικά στρατεύματα, που πλέον είχαν αναρρώσει και ανασυνταχθεί στην Κέρκυρα, να μεταφερθούν μέσω του ελληνικού εδάφους ή του ισθμού της Κορίνθου και να ενωθούν με το αγγλογαλλικό εκστρατευτικό σώμα στη Μακεδονία. Ισχυρίστηκε, πως η διέλευση των Σέρβων στρατιωτών θα έθετε σε κίνδυνο τη δημόσια υγεία, θα παρεκώλυε τη μετακίνηση των επιβατών και τη μεταφορά των εμπορευμάτων και θα παραβίαζε την ουδετερότητα της χώρας.⁵⁴

⁵² Λέσχη Φιλελευθέρων, *Η πολιτική του Κωνσταντίνου*, 5, 46.

⁵³ «Ο Ροδοσλαύφ ἐδήλωσεν ἐσχάτως εἰς τοὺς πολιτικοὺς φίλους του ὅτι ἡ Βουλγαρία δὲν ἔχει νὰ φοβῆται τίποτε διότι ἔχει ἐπίσημους διαβεβαιώσεις ὅτι ἡ Ἑλλὰς καὶ ἡ Ρουμανία θὰ μείνωσιν οὐδέτεροι ἐν περιπτώσει κατὰ τὴν ὁποίαν ἠθελε προσβάλλῃ ἡ Βουλγαρία τὴν Σερβίαν, ἥτις προσβαλλομένη ὑπὸ τῆς Γερμανίας καὶ Αὐστρίας θὰ μείνῃ ἀπομεμονωμένη, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον θὰ ἐπιτρέψῃ εἰς τὴν Βουλγαρίαν νὰ πραγματοποιήσῃ τὰς βλέψεις της». Πατριωτικὴ Ἐνωσις, *Το Ἐθνικὸν ζήτημα*, 66-67.

⁵⁴ Gauvain, *ὁ.π.*, 53-54. Ο πρωθυπουργός Στ. Σκουλούδης μάλιστα έσπευσε να δηλώσει πως η ελληνική κυβέρνηση θα ζητούσε την εφαρμογή των κανόνων της Χάγης, δηλαδή τον αφοπλισμό των σερβικών ή συμμαχικών στρατευμάτων που θα υποχωρούσαν στο ελληνικό έδαφος καταδιωκόμενα από τους αντιπάλους και πως

Ο Γάλλος δημοσιογράφος, πολεμικός ανταποκριτής, πολιτικός συντάκτης και λογοτέχνης Raymond Recouly αποδίδει την ευθύνη αυτής της στάσης στην επιείκεια των Αγγλογάλλων. Παρατηρεί, πως ο Κωνσταντίνος σε διάφορες περιστάσεις έδειξε την απροθυμία του να τηρήσει την επίσημη δέσμευση με τη Σερβία, χωρίς οι Σύμμαχοι να κάνουν το παραμικρό για να τιμωρήσουν αυτήν την προδοσία. Η υπομονή και η αδυναμία τους απέναντι στο «βασιλίσκο» προκάλεσε κατάπληξη ακόμα και στις ουδέτερες χώρες. Εκείνος, ενθαρρυσμένος από την ατιμωρησία, την οποία εκμεταλλεύθηκε για μεγάλο χρονικό διάστημα, και πεπεισμένος ότι η Entente δεν θα στρεφόταν εναντίον του, υπήρξε υπερφίαλος και προκλητικός. Μάλιστα, σε ακρόαση διπλωμάτη ουδέτερης χώρας παραδέχτηκε με ειλικρίνεια και κυνισμό πως θα προτιμούσε να έρθει σε ρήξη με την Entente παρά με τη Γερμανία, επειδή η δεύτερη ήταν αδιάτακτη, ενώ η πρώτη πολύ ηλίθια και ανίκανη να του φερθεί σκληρά.⁵⁵

Για το Μακκά η γενική στάση του Κωνσταντίνου είχε ξεκάθαρα γερμανικά χαρακτηριστικά. Θεωρεί πως αποδείχθηκε άξιος εκπρόσωπος του πολιτικού αμοραλισμού, που υπαγόρευε την περιφρόνηση των συνθηκών και των δεσμεύσεων και την καταστρατήγηση κάθε έννοιας δικαίου. Όπως οι Γερμανοί παραβίασαν την ουδετερότητα του Βελγίου, με τον ίδιο τρόπο ο Έλληνας μονάρχης ανέλαβε την ατιμία να αγνοήσει τους όρους της ελληνοσερβικής συνθήκης και να εφαρμόσει στην πράξη τις διάσημες αρχές των δασκάλων του Chausevitz, Treitschke και Bernhardi.⁵⁶

θα τα περιόριζε και θα τα κρατούσε αιχμάλωτα μέχρι τη λήξη του πολέμου! Η δήλωση αυτή προκάλεσε την οξεία αντίδραση του Γάλλου πρεσβευτή Guillemin. Κωνσταντίνος Γ. Ζαβιτζιάνος, *Αι αναμνήσεις του εκ της ιστορικής διαφωνίας Βασιλέως Κωνσταντίνου και Ελευθερίου Βενιζέλου όπως την έζησε (1914-1922)*, τ. 1 (Αθήνα 1946), 109-110.

⁵⁵ Raymond Recouly, *M. Jonnart en Grèce et l'abdication de Constantin* (Παρίσι: Plon-Nourrit et Cie, 1918), 12, 17-18.

⁵⁶ Léon Maccas, *Constantin Ier, Roi des Hellènes* (Παρίσι: Éditions Bossard, 1917), 38.

Η διαστρέβλωση της αλήθειας από τους βασιλικούς

Ακόμα και ο σχετικά αποστασιοποιημένος από τη βενιζελική προπαγάνδα Crawford Price, ο επί σειρά ετών ανταποκριτής περιοδικού στα Βαλκάνια και συγγραφέας πολλών βιβλίων για την περιοχή, ο οποίος συνομιλούσε με όλους τους Έλληνες πρωταγωνιστές, γνώριζε τον Κωνσταντίνο ήδη από την εποχή των Βαλκανικών Πολέμων στο μέτωπο και είχε θετική άποψη γι' αυτόν, κατηγορεί τους αντιβενιζελικούς και ειδικά το στενό κύκλο του (Γ. Στρέιτ, Βίκτωρα Δούσμανη και Ιω. Μεταξά) πως παρέθεταν παραπλανητικούς ισχυρισμούς ώστε να αποδείξουν ότι η Σερβία είχε ακυρώσει τη συνθήκη.⁵⁷ Στην ίδια διαπίστωση κατέληξε και η Βακά. Συγκεκριμένα, ο Στρέιτ⁵⁸ τής παρουσίασε τρία τηλεγραφήματα του Βενιζέλου από την εποχή της κήρυξης του πολέμου, σύμφωνα με τα οποία ο Κρητικός πολιτικός επέδειξε απροθυμία να βοηθήσει τη Σερβία, με τον ισχυρισμό πως εκείνη ήταν η «επιτιθέμενη» σε αυτόν τον πόλεμο, και επιπλέον επειδή δεν είχε φανεί διατεθειμένη να βοηθήσει την Ελλάδα στη, διαφανόμενη την άνοιξη του 1914, σύρραξη με την Τουρκία. Η Βακά σχεδόν

⁵⁷ Price, *Venizelos and the War*, 25-27, 117-118.

⁵⁸ Ο Γεώργιος Στρέιτ ήταν καθηγητής του Διεθνούς Δικαίου στο Πανεπιστήμιο των Αθηνών. Είχε γερμανική καταγωγή, καθώς ο παππούς του είχε έρθει στην Ελλάδα με τον Όθωνα από τη Βαυαρία. Ήταν τέλειος κύριος, γοητευτικός στην παρέα, δημοφιλής και σεβαστός πολίτης. Ο Βενιζέλος τον έστειλε πρεσβευτή στη Βιέννη και μετά το Β' Βαλκανικό Πόλεμο του ανέθεσε το Υπουργείο Εξωτερικών, ως τον Αύγουστο του 1914, όταν και διαφώνησαν σχετικά με τη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο. *Ο.π.*, 32. Η Βακά σημειώνει πως μολονότι ο Βενιζέλος τον είχε τοποθετήσει σε τόσο καίριες κυβερνητικές θέσεις, εκείνος προσπαθούσε να τον υπονομεύσει και να τον παρουσιάσει υστερικό, τρελό, κοντόφθαλμο και άχρηστο ως ηγέτη. Η συνάντησή του με τον Κάιζερ στην Κέρκυρα το Μάρτιο του 1914 φαίνεται πως έθεσε τις κατευθυντήριες γραμμές για την κοινή τους δράση. Ο Βενιζέλος απαίτησε την παραίτησή του, όταν αντιλήφθηκε ότι απέκρυπτε πληροφορίες από την κυβέρνηση, αλλά μετά από παρέμβαση του βασιλιά, διατήρησε τη θέση του για έναν ακόμα μήνα μέχρι την αντικατάστασή του από το Ν. Πολίτη (τέλη Αυγούστου του 1914). Ακόμα και οι βασιλικοί τον χαρακτήριζαν «γραμμόφωνο της Σοφίας». *Vaka, ό.π.*, 60, 69-71, 76, 169. Μετά την παραίτησή του, ο βασιλιάς τον διόρισε προσωπικό του σύμβουλο. Ο μυστικοσύμβουλος αυτός του Κωνσταντίνου ήταν αποφασισμένος να κρατήσει την Ελλάδα στην ουδετερότητα, προκειμένου να μη δυσαρεστηθεί η Γερμανία. Πατριωτική Ένωσις, *Το Εθνικόν ζήτημα*, 17.

πείσθηκε από τον Στρέιτ ότι υπεύθυνος για την ελληνική στάση ήταν ο Βενιζέλος και όχι ο βασιλιάς, αργότερα, όμως, διαπίστωσε ότι τα συγκεκριμένα τηλεγραφήματα είχαν παραποιηθεί. Σύμφωνα με τους Φιλελευθέρους, ο Βενιζέλος συμφωνούσε σε μια προσωρινή στάση ουδετερότητας, όσο αυτή εξυπηρετούσε τα συμφέροντα της Σερβίας και της Entente. Υπό αυτό το δεδομένο, ενημέρωσε τον Pachitch πως θα ήταν καλύτερο η Ελλάδα να παραμείνει προς το παρόν ουδέτερη, ώστε να εμποδίσει τους Βουλγάρους να αποκόψουν την επικοινωνία των Σέρβων με τη Θεσσαλονίκη, η οποία αποτελούσε τη μοναδική τους πύλη ανεφοδιασμού. Ο Pachitch τελικά, ευελπιστώντας πως η Ρωσία θα συνέδραμε τη χώρα του, συμφώνησε με την ουδετερότητα της Ελλάδας.⁵⁹

Και ο Price από την πλευρά του παρατηρεί πως οι βασιλικοί παραποίησαν την αλήθεια όσον αφορά στο παρελθόν των ελληνοσερβικών σχέσεων. Συγκεκριμένα, σημειώνει ότι αναπαρήγαγαν διαρκώς την άρνηση της Σερβίας να βοηθήσει την Ελλάδα κατά της Τουρκίας το Μάιο του 1914, ενώ η σύμμαχος χώρα είχε πληροφορήσει τότε το Βενιζέλο πως ο στρατός της ήταν αποδιοργανωμένος και συμβούλευσε έντονα την ελληνική κυβέρνηση να αποφύγει την προσφυγή στα όπλα. Ταυτόχρονα, όμως, ενημέρωσε την Πύλη πως δεν θα έμενε αμέτοχη σε περίπτωση σύρραξης.⁶⁰ Επίσης, ο Ελληνοβρετανός φιλόλογος και μετέπειτα καθηγητής της Οξφόρδης Ιω. Μαυρογορδάτος προσθέτει, πως αντίθετα προς όσα ισχυρίστηκε ο Στρέιτ, η Σερβία διεμήνυσε στο Μεγάλο Βεζύρη πως ήταν έτοιμη να κηρύξει πόλεμο στην Τουρκία για την προάσπιση των ελληνικών συμφερόντων, ενώ παρακάλεσε τις άλλες δυνάμεις να χρησιμοποιήσουν την επιρροή τους, ώστε να μετριαστεί η προκλητική συμπεριφορά της Πύλης. Ως αποτέλεσμα όλων αυτών, ο Στρέιτ είχε στείλει ως υπουργός Εξωτερικών τηλεγράφημα στο Βελιγράδι (22/6/1914) για να εκφράσει την ευγνωμοσύνη της ελληνικής κυβέρνησης.⁶¹

Σύμφωνα με τη Βακά, ακόμα ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα διαστρέβλωσης της πραγματικότητας από τον Στρέιτ ήταν ο ισχυρι-

⁵⁹ Vaka, *ό.π.*, 61-63, 66-67.

⁶⁰ Price, *ό.π.*, 116.

⁶¹ John Mavrogordatos, "Greece, Constantine and Venizelos," *Edinburgh Review* (Ιανουάριος 1921): 147.

σμός του πως ο Ρώσος πρεσβευτής στην Αθήνα, πρίγκιπας Demidoff, ζήτησε την έξοδο της Ελλάδας από την ουδετερότητα και την αποστολή 150 χιλιάδων ανδρών στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη. Όταν αναφέρθηκε αυτό το υποτιθέμενο αίτημα τόσο στον Εμ. Ρέπουλη, στενό συνεργάτη του Βενιζέλου, όσο και στον Demidoff, έμειναν και οι δύο έκπληκτοι.⁶² Η Ελληνοαμερικανίδα δημοσιογράφος κατηγορεί τους βασιλικούς πως εκτός από την παραποίηση στοιχείων, ήταν διατεθειμένοι να μετέλθουν και άλλων πολύ πιο ποταπών μέσων, προκειμένου να επιτύχουν τους σκοπούς τους. Παραδείγματος χάρη, όταν ο Μιλτιάδης Νεγρεπόντης, ο επιτελάρχης του Βενιζέλου στη Θεσσαλονίκη, εξέφρασε την πεποίθηση ότι η Γερμανία θα ήταν αδύνατο να συντρίψει την Ελλάδα σε περίπτωση που εκείνη στήριζε τη Σερβία, στάλθηκε από το Επιτελείο στη γείτονα χώρα για να συνάψει μία ανώφελη στρατιωτική σύμβαση με τη Σερβία, η οποία ήταν πλέον καταδικασμένη. Τα πραγματικά κίνητρα πίσω από αυτήν την αποστολή ήταν η φυλάκιση ή η φυσική εξόντωση του Έλληνα αξιωματικού. Εξάλλου, όπως κυνικά τής ομολόγησε ο Δούσμανης, ένα ισχυρό κόμμα ξεφορτώνεται όποιον του αντιτίθεται με όποιον τρόπο μπορεί.⁶³

Ανακεφαλαιωτικά, η θέση του Βενιζέλου όσον αφορά την ελληνοσερβική συνθήκη ήταν η ακόλουθη: υπεγράφη το Μάιο του 1913, ενώ δεν είχε λήξει ο πόλεμος των Βαλκάνιων συμμάχων με την Τουρκία, υπό τον άμεσο βουλγαρικό κίνδυνο, καθώς τόσο η Ελλάδα όσο και η Σερβία ήθελαν να αποσοβήσουν τα επεκτατικά σχέδια της Βουλγαρίας. Το Βελιγράδι, όμως, αντιμετώπιζε με την επιθετικότητα της Αυστρίας, ασκούσε πιέσεις για μια πιο διευρυμένη συνθήκη, η οποία αρχικά έβρισκε αντίθετους τόσο το Βενιζέλο όσο και τον Κωνσταντίνο, που επιθυμούσαν μια βαλκανική συμφωνία. Ωστόσο, μετά τη συγκέντρωση του βουλγαρικού στρατού στα σύνορα, δεν υπήρχε περιθώριο για δισταγμούς και αναβλητικότητα. Όπως εξήγησε τότε προφητικά ο Βενιζέλος στον ανώτατο άρχοντα, σε περίπτωση αυστριακής επίθεσης

⁶² Μανρογορδάτος, *ό.π.*, 67-68.

⁶³ Vaka, *ό.π.*, 275-276. Ο υπέρμαχος αυτός της απολυταρχικής διακυβέρνησης, «ο πιο πιστός και πολύ υπάκουος υπηρέτης του μονάρχη», κατά τον Price, περιφρονούσε τους πολιτικούς και χλεύαζε τα επιχειρήματα του Βενιζέλου στον τομέα της στρατηγικής. Σε συνομιλία που είχε μαζί του, τού είπε ότι η διπλωματία είναι μία αποτυχία και το μόνο που μετράει σε καιρό πολέμου είναι οι στρατιώτες. Price, *ό.π.*, 35.

θα ακολουθούσε μετά βεβαιότητας η εμπλοκή της Ρωσίας και εν συνεχεία της Αγγλίας και της Γαλλίας. Αν αυτό συνέβαινε, η τοπική σύρραξη θα εξελισσόταν σε παγκόσμιο πόλεμο και η θέση της Ελλάδας θα ήταν με τους παραδοσιακούς της συμμάχους. Συνεπώς, κατά το Βενιζέλο, μολονότι στη συνθήκη δεν υπήρχε σαφής αναφορά στην Αυστρία, ήταν ξεκάθαρο και στην Ελλάδα και στη Σερβία πως αφορούσε όλους τους επικίνδυνους γείτονες, δηλαδή την Αυστρία, τη Βουλγαρία και την Τουρκία.⁶⁴

Ο Βενιζέλος δήλωσε ξεκάθαρα σε έναν αποφασιστικό λόγο στην ελληνική βουλή πως ακόμα κι αν κατά τη διάσωση της Σερβίας έβρισκε μπροστά του τη Γερμανία, θα έπραττε αυτό που επιτάσσει το καθήκον και η ηθική. Επομένως για εκείνον, κατά την εκτίμηση του Γάλλου αρχαιολόγου, περιηγητή και συγγραφέα Gaston Deschamps, η στήριξη της συμμάχου χώρας ήταν πρώτα απ' όλα θέμα τιμής, η έννοια της οποίας είχε εξαφανισθεί τόσο από το βασιλικό παλάτι της Αθήνας όσο και από το αυτοκρατορικό παλάτι του Βερολίνου.⁶⁵

Ο Price καταλήγει στο συμπέρασμα πως ο Βενιζέλος έδωσε μεγάλη έμφαση στη συμμετοχή της Ελλάδας στον πόλεμο, επειδή πρώτον αποτελούσε ηθικό χρέος της, δεύτερον για να αδράξει τις άνευ προηγουμένου ευκαιρίες για εδαφική εξάπλωση και τρίτον για να εξασφαλίσει την ενεργό παρουσία της χώρας του στο Συνέδριο της Ειρήνης. Προσπαθώντας, από την άλλη, ο συγγραφέας να αποτιμήσει τη στάση του Κωνσταντίνου, σχολιάζει ότι ενήργησε από τη σκοπιά του ανθρώπου που θεωρεί την αυτοσυντήρηση ως τον ανώτατο νόμο της ζωής. Λόγω της στρατιωτικής του εκπαίδευσης στη Γερμανία κατεχόταν από υπέρμετρο θαυμασμό για την πρωσική πολεμική μηχανή, ενώ έντονες ήταν οι επιρροές που δέχθηκε από τους Στρέιτ, Δούσμανη, Μεταξά και λιγότερο από τη σύζυγό του Σοφία. Πίστευε πως η Σερβία θα ηττηθεί είτε τη βοηθούσε είτε όχι, ότι η σύρραξη θα οδηγούνταν σε αδιέξοδο και ενδεχόμενη συμμετοχή της Ελλάδας θα έπρεπε να περιοριστεί αποκλειστικά σε έναν βαλκανικό και όχι ευρωπαϊκό πόλεμο. Δεν επιθυμούσε την ενδυνάμωση της Σερβίας αλλά ούτε και τον έλεγχο της Κωνσταντινούπολης και των Στενών από τη Ρωσία.

⁶⁴ Vaka, *ό.π.*, 200-201.

⁶⁵ Gaston Deschamps, *L'effort grec*, Publications du Comité L'Effort de la France et de ses Alliés (Παρίσι-Βαρκελώνη: Bloud & Gay, 1919), 26.

Ακόμα, είχε την πεποίθηση πως μία ισχυρή Γερμανία θα αποτελούσε εγγύηση κατά του σλαβισμού και τέλος, αντιμετώπιζε το Βενιζέλο ως κίνδυνο για το Στέμμα και τον ίδιο προσωπικά. Για όλους τους παραπάνω λόγους, επιδίωκε τη διατήρηση της ουδετερότητας μέχρι τέλους και κρύφτηκε πίσω από σοφιστείες και νομικές διαφωνίες, προκειμένου να μην εφαρμόσει την ελληνοσερβική συνθήκη.⁶⁶

Συμπερασματικά, η κήρυξη του πολέμου στη Σερβία από την Αυστροουγγαρία πυροδότησε έντονη διαμάχη στο εσωτερικό της Ελλάδας αναφορικά με τη στάση που έπρεπε να τηρήσει έναντι της συμμάχου χώρας. Μια διαμάχη που κλιμακώθηκε, εξελίχθηκε σε μείζον ζήτημα, απασχόλησε την πολιτική ζωή και την κοινωνία και δίχασε τους Έλληνες.

⁶⁶ Price, *ό.π.*, 118-121, 126.